

**„УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ – СКОПЈЕ**

Последипломски студии по Малолетничка деликвенција

**Квалитет на живот и емоционална интелигенција
кај малолетни лица со манифестирано
престапничко однесување**

-Магистерски труд -

Ментор:

Проф. д-р Весна Димитријевска

Кандидат:

Маја Орданова

Бр.на индекс 5103/17

Скопје, 2019

СОДРЖИНА

ВОВЕД.....	4
I ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАП КОН ПРОБЛЕМОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ	
1. Дефинирање на проблемот и основните поими.....	6
1.1 Проблем на истражувањето.....	6
1.2 Поим и теоретски пристапи на малолетничкото престапништво.....	6
1.3 Елементи на дефиницијата.....	14
1.4 Важни карактеристики на малолетничкото престапништво.....	17
1.5 Формирање на сликата за себе кај адолесцентите	18
1.6 Етиологија на малолетничкото престапништво.....	20
1.6.1 Биолошки теории.....	20
1.6.2 Псиолошки теории.....	21
1.6.3 Социолошки теории.....	24
2. Квалитет на живот.....	26
2.1 Поим и историски развој.....	26
2.2 Мерење на квалитетот на живот.....	28
2.3 Поврзаност помеѓу квалитет на живот, благосостојба и животен стандард.....	30
3. Емоционална интелигенција.....	34
3.1 Историски развој на поимот емоционална интелигенција.....	34
3.2 Општи определби и дефинирање на емоционалната интелигенција..	38
3.3 Модели на ЕИ.....	42
3.4 Мерење на ЕИ како способност и ЕИ како карактерна црта на личноста.....	47
3.5 Разлика помеѓу ЕИ и IQ.....	50
3.6 Емоционална писменост.....	53
4. Релевантни истражувања.....	55

II МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

1. Предмет на истражувањето.....	58
2. Цел и карактер на истражувањето.....	58
3. Задачи на истражувањето.....	59
4. Хипотези.....	59
5. Варијабли на истражувањето.....	60
6. Методи, техники и инструменти на истражувањето.....	60
7. Популација и примерок.....	62
8. Обработка на податоците.....	63

III АНАЛИЗА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

1. Статистичка обработка на податоците.....	64
1.1 Демографски карактеристики на испитаниците.....	64
1.2 Демографски статистики на истражуваните варијабли.....	65
1.3 Тестирање на истражуваните хипотези.....	72
1.4 Заклучоци.....	75

IV ДИСКУСИЈА.....

76

V КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА.....

79

VI ПРИЛОЗИ.....

83

Вовед

Малолетничкото престапништво е една од честите патолошки појави со кои се борат многу општества, вклучувајќи ги и оние во развиените земји. Тоа станува општествен проблем кога е континуирано, хронично, широко распространето и кога поголемиот дел од населението го доживува како закана за добросостојба на целото општеството. Распространетоста на оваа појава во изминатите години се повеќе и повеќе се зголемува. Достигнува еден дострел каде што во некои земји бројот на малолетни сторители на кривични дела го надминува бројот на полнолетни сторители на кривични дела.

Био-психолошката структура и социјалните обележја на малолетниците битно се разликуваат од оние на возрасните престапници. Покрај сериозните последици од оваа појава пред се мора да се постави прашањето за нејзините причинители. Секое општество има задача да превенира за појавата на оваа состојба. Но, мора да се истакне и улогата на науката и научниот придонес во редуцирањето на оваа појава. Без научните сознанија, превенцијата и третманот не би биле воопшто ефективни.

Од психолошки аспект, клучна улога за формирање на карактерот на личноста имаат првите седум години од животот. Поради тоа условите, начинот на живот и моделите на идентификација во детството се многу важни фактори за развојот на личноста. Задоволувањето на основните потреби на живот се неопходни за секоја единка, особено за децата кои се во развој и се сеуште зависни во тој поглед од родителите или старателите. Квалитетот на животот како кај децата, така и кај возрасните има огромна улога врз емоционалната добросостојба, што значи дека и задоволството и среќата се директно поврзани со квалитетот на животот.

Доколку го земеме во предвид објективното, но и субјективното гледиште на квалитетот на животот, знаејќи колку е неопходно и важно психофизичките потреби на човекот да бидат задоволени, можеме да заклучиме дека за да дојде до правилен и поголем развој на емоционалната интелигенција неопходно е останатите потреби да бидат задоволени, особено кај децата, односно малолетниците.

Со истражувањето во овој труд се стремиме да докажеме дека помеѓу перцепцијата за квалитетот на животот и емоционалната интелигенција кај малолетните лица кои манифестирале престапничко однесување постои директна поврзаност. Односно, ако перцепцијата за квалитетот на животот е повисока, што всушност значи дека единката е задоволна од сопствениот квалитет на живот и од степенот до кој се задоволени основните потреби за живот, во тие услови може правилно да се развива емоционалната интелигенција и личноста да се справува и да ги контролира сопствените емоции на еден адекватен и здрав начин.

I ТЕОРЕТСКИ ПРИСТАП КОН ПРОБЛЕМОТ НА ИСТРАЖУВАЊЕ

1. Дефинирање на проблемот и основните поими

1.1 Проблем на истражувањето

Со оглед на важноста на квалитетот на животот кај секоја единка, за да се достигне што поголем развој на емоционалната интелигенција, пред се мора да бидат задоволени основните потреби за водење на нормален и здрав живот.

Поради тоа, главниот проблем кон кој е насочено ова истражување е да се докаже дали постои поврзаност помеѓу перцепцијата за квалитетот на животот и емоционалната интелигенција кај малолетните лица со манифестирано престапничко однесување.

1.2 Поим и теоретски пристапи на малолетничкото престапништво

Во теоретското дефинирање на малолетничкото престапништво постојат низа пристапи во кои се внесуваат доста конфузии во системот на поимовото одредување на оваа општествена појава. Сите научни дисциплини кои се занимаваат со малолетничкото престапништво во суштина имаат ист став - дека во прашање е посебна општествена појава, карактеристична по посебни етиолошки основи и специфични феноменолошки структури, по кои битно се разликуваат од деликвенцијата на возрасните.

Во одредување на поимот малолетничко престапништво, по неговата содржина, во литературата се присутни три основни пристапи.

Едно е потесно сфаќање по кое однесувањето на малолетниците престапници е опфатено со позитивното кривично законодавство, односно опфатен е криминалитетот на младите. Застапниците на ова сфаќање поаѓаат од тоа дека малолетничкото престапништво како социолошки поим може да се изведе од повредите на системот на вредности, односно мора да биде дефиниран со закон и се сведува на кривичните дела како и кај возрасните.

Секое занемарување на правните аспекти и сведување на психолошки и психијатриски не можат ниту да се оправдаат ниту да се објаснат.

Друга група се залага за пошироко сфаќање за малолетничкото престапништво. Тие поаѓаат од прекршоците на сите правни норми, а не само на кривичноправните.

Трета група на сфаќање - под малолетничко престапништво подразбира такво девијантно однесување на младите со кое се кршат легалните норми и прописи на одредени установи во заедницата, како и моралните норми на општествената средина. Под овие поими општествено неприфатливите однесувања на младата популација се сметаат како недозволени и тоа како облици на однесување според позитивниот закон одредени како кривични дела и прекршоци, така и низ други постапки и однесување кои по својот карактер бараат примена на вонкривични, воспитни и други социјални мерки и акции, вклучувајќи го и асоцијалното однесување.

Некои класификации разликуваат предделиквентно и деликвентно однесување, при што во првото се вбројуваат сите облици на престапништва, а во другото се вбројуваат однесувањата кои претставуваат кривични дела.

Основна категорија врз која го одредуваме малолетничкото престапништво е малолетноста, односно возраста на малолетните лица што ја определува како нивната личност, така и нивното однесување во правец на прекршување на правните и моралните норми, што во крајна линија го одредува и ставот на општеството кон нив. Сите научни дисциплини кои се занимаваат со малолетничко престапништво во суштина имаат ист став, дека во прашање е посебна општествена појава, карактеристична по посебни етиолошки основи и специфични феноменолошки структури, по кои битно се разликуваат од деликвенцијата на возрасните.

Неприфатливите и неодобрените однесувања кај децата и младите се класифицираат според нивната разорна моќ. Во однос на последиците, престапничките однесувања може да бидат:

-Асоцијални: Асоцијалното однесување децата и младите го манифестираат во семејството, училиштето и во пошироката социјална средина. Личноста која асоцијално се однесува е индиферентна кон општествените вредности, социјалните обичаи и правила. Имено, социјалните обичаи, правила и социјалните норми не дејствуваат како регулатори на нејзиното однесување и не се насочени кон остварување на социјалните цели. За посериозни облици на асоцијално однесување се сметаат следниве активности: бегање од дома, бегање од училиште, скитање во ноќните часови, косумирање на алкохол и дрога, питачење, како и агресивно и насилничко однесување.

Ќе се задржиме на определбите на асоцијално и антисоцијално однесување кои ги среќаваме кај Узелац и Боилет (Uzelac и Bouillet).

Така, Узелац (Uzelac) смета дека терминот асоцијално означува несоцијална, недруштвена, противдруштвена личност која не го сака општеството и заедницата, која нема никакви општествени чувства, која е нехумана, себична личност. (Uzelac i Bouillet, 2007).

Petz асоцијалното однесување го определува како социјално независно однесување кое не е под влијание на социјалните норми и стандарди, не е во согласност со нив, но не е ни спротивно од нив. (Petz, 1992).

Личноста која асоцијално се однесува е индиферентна кон општествените вредности, социјалните обичаи и правила. Имено, социјалните обичаи и правила и социјалните норми не дејствуваат како регулатори на нејзиното однесување и не се насочени кон остварување на социјалните цели.

Проблемот на асоцијалното однесување кај децата и адолесцентите е еден од најголемите проблеми на современата глобална заедница. Според (Christian Pfeiffer 1993), разочарувачките статистики за Европа и Америка покажуваат секвенцијален раст на асоцијални феномени меѓу децата и младите на скалилото од деструктивно однесување и завршувајќи со сериозни кривични дела. Долготрајната социоекономска криза во земјите кои се насочени кон промена на својот општествен поредок придонесува за актуализирање на овој проблем. Терминот „асоцијално однесување“ е заеднички, обединувачки

симбол за секој модел на намерни и повторливи повреди на социјалните стандарди кај различните возрасти на деца. Асоцијалното однесување по својата онтогенеза се карактеризира за децата кои потпаѓаат под категоријата на деца и млади со девијантно и деликвентно однесување и деца со различни типови на застранувања. (Шербакова, 2009).

Асоцијалното однесување во образовниот систем обично се означува со терминот „девијантно однесување“ или „нарушено поведение“. Девијантното однесување обезбедува различни степени на деформација на системот на внатрешно однесување како регулатива за малолетниците со проблеми во однесувањето, нивните ставови и вредности, ориентации кон проблеми во системот на меѓучовечките односи во семејството, во училиштето и на улица. Во зависност од природата, карактерот и степенот на исклучување, тие се изолирани патогени, психогени, психо-социјални и општествени неурамнотежености на децата и адолесцентите.

Постојат различни класификации во теоријата на асоцијалното однесување. Според Шербакова, класифицирани се во четири групи:

1. Индивидуални теории;
2. Теории на социјалната структура;
3. Теории на општествените процеси; и
4. Теории на социјална одговорност.

Првата група на теории (индивидуални), се теории кои произлегуваат од биосоцијалните и психолошките фактори, во комбинација со теориите на изборот.

Втората група на теории (теориите на социјалната структура), претставуваат теории на неорганизираност, теории на стрес и културни отстапувања.

Третата група на теории (теориите на општествените процеси), се теории на социјалното учење, социјалната контрола и интегративната теорија.

Четвртата група на теории (теориите на социјална одговорност), се теории на конфликтот и етикетирањето.

Асоцијалното однесување на младите во современите услови на живот станува значаен теоретски и практичен проблем на современата педагогија, психологија, социологија и други сродни наука. Во студиите на Адлер, Фројд, Фром и многу други автори, асоцијалното однесување е поврзано со присуството на луѓе со високо ниво на агресија, анксиозност, ригидност, инфериорен комплекс, желба за безбедност, желба за власт, задоволување на потребите, одобрување и поддршка.

Според Фром, едни од главните фактори кои придонесуваат за појава на асоцијалното однесување кај децата и младите се:

- когнитивните фактори;
- нарушените односи помеѓу родителите и помеѓу родителите и децата;
- недостигот на општи информации од страна на родителите;
- недоволното академско знаење и вештини;
- нееднаквите ставови помеѓу возрасните и младите;
- личниот однос кон животот;
- животните перспективи.

Според Такмакова, анализата на теоретските аспекти на асоцијалното однесување како проблеми во адолесценцијата води кон повеќе заклучоци, и тоа:

- Асоцијалното однесување е неодржливо однесување на поединецот кое отстапува од општествените норми и предизвикува вистинска штета на личноста и оштетување на непосредната социјална средина.

- Адолесценцијата или т.н. „тинејџерска криза“ во периодот од 10 до 15 година, што одговара на почетокот на транзицијата на детето од детство во зрела возраст, се карактеризира со најразлични промени, кои може да бидат

надворешни промени: односно промени во природата на активностите, промена на социјалниот статус на детето, и внатрешни промени: односно биолошки и психолошки детерминанти како претпоставки кои ги утврдуваат условите за формирање на адолесцентно однесување.

- Адолесцентното асоцијално однесување може да биде и во форма на зависности (дрога, алкохол и сл.) како и во растроени однесувања и нарушувања кои се однесуваат на семејството, сексуалната девијација, итн.

Според Такмакова, основните карактеристики на адолесцентите кои покажуваат асоцијално однесување се следниве:

- висок интензитет на агресија;
- суровост;
- лицемерство;
- инерција;
- недостиг на одговори на стресни ситуации;
- виктимизација;
- нарушување на здравјето;
- нарушување на комуникацијата;
- нарушување на слободата и независноста;
- неразвиеност;
- ниско ниво на социјализација; итн.

Исто така, како причини за асоцијално однесување авторката ги наведува следниве:

- биолошките фактори (каде што спаѓаат генетските, физиолошките и психолошките особини на личноста);

- социјалните фактори во форма на макро и мезофактори, економската криза во земјата, промената на идеологијата, намалувањето на влијанието на традиционалните вредности во општеството и тешкотиите во прифаќањето на новите вредности, негативното влијание на медиумите, и сл.;
- микрофакторите (каде што се вклучуваат проблемите на децата во семејството; тешкотиите во комуникацијата, проблемите со врсниците кои покажуваат асоцијално однесување и сл.);
- намалената воспитна функција на современото училиште;
- психолошките фактори како: високото ниво на анксиозност, агресивност и сл.;
- намалена интелектуална способност;
- намалената способност на младите да го контролираат своето однесување;
- недостиг на разбирање на особините и важноста на детството;
- неприфаќањето на општоприфатените норми на општеството.

Во психолошката литература се наведува дека проблемите со своите врсници адолесцентите можат да ги решат на следниов начин:

- Со идентификација и корекција на нивното асоцијалното однесување;
- Со идентификација и корекција на психолошката состојба на децата во класата на „жртви“;
- Со идентификација и корекција на лесната сугестибилност во овој период од возраста; и
- Со разбивање на асоцијалните групи на деца без морални мотиви и вредности.
- **Антисоцијални:** антисоцијалното однесување е однесување кое е во спротивност со социјалните и моралните норми и е штетно за функционирањето на некои групи или општества и обично предизвикува спонтани и организациони реакции од страна на општеството. Овие личности

ги карактеризира недостиг на чувство за вина и одговорност, неможност за учења на основни социјални искуства и нескладност во задоволувањата на потребите од општеството.

Тука се вбројуваат и прекршоците и кривичните дела во согласност со законските норми и регулативи на државата.

Покрај асоцијалното и антисоцијалното однесување, криминалитетот е најтешкиот облик на малолетничко престапништво. Карактеристичен е по тоа што е застапен во разновидноста, но и по обемноста во поединечни негови облици. Под поимот малолетнички криминалитет се подразбира она престапничко поведение на поединец или група на млади кое е противопштествено, односно општествено неприфатливо однесување со кое се кршат правните, законските и моралните норми на определено општество. Во потесна смисла криминалитетот кај малолетниците се определува како и кај возрасните, односно криминалитетот се определува како кривични дела опфатени во кривичното законодавство. Милутиновиќ (1990), го оправдува ова поимно определување поради тоа што со него малолетничкото престапништво се ограничува на дејности кои се инкриминирани со позитивен закон, а казнената политика бара јасни и прецизно определени поими, лишени од дифузност и релативност. Во потесна смисла на зборот криминалитет, кај младите се карактеризира со специфични обележја кои доаѓаат до израз како во полето на феноменологијата и етиологијата, така и во доменот на општествената реакција и третманот на малолетните сторители на кривични дела. Таквите обележја произлегуваат од нивниот био-психо-социјален развој, како и од нивниот посебен статус во општеството. Повеќето дефиниции за криминално однесување го одредуваат криминалитетот како кршење на нормите на материјалното кривично законодавство и според нив, за престапници се сметаат лицата кои ги повредиле нормите на казниот законик со кој се заштитени основните општествени интереси и вредности.

1.3 Елементи на дефиницијата

Основниот елемент кој служи за разграничување на малолетничкото престапништво од останатиот вид на престапништва е возраста на сторителот на кривичното дело, означена како малолетна возраст, а сторителот како малолетник.

Категоријата малолетно лице, малолетник, настанува во кривичното право како потреба да се издвојат оние лица кои поради својата биолошка, емоционална, психолошка и социјална незрелост не треба да се третираат и да се казнуваат на ист начин како и возрасните.

Старосните граници се законска категорија. Во Кривичниот законик на Република Македонија, во делот што се однесува на општите правила за казнување на малолетните лица имаме неколку категории:

- Како помлад малолетник се смета она лице кое во време на извршување на кривичното дело наполнило 14 години, а не наполнило 16 години.
- Постар малолетник е онаа категорија на малолетници кој во времето на извршување на кривичното дело наполнил 16, а не наполнил 18 години.
- Исто така е определен и поимот дете, како малолетник кој во времето на извршување на делото не наполнил 14 години.
- Помлад полнолетник се однесува на полнолетен извршител кој во времето на извршување на кривичното дело не наполнил 21 година.

Определувањето на горните и долните старосни граници е различно во многу држави. Со Пекиншките правила, истакнато е барањето долната старосна граница да не смее да биде прениско определена, а во нејзиното определување да се имаат во предвид емотивната, менталната и интелектуалната зрелост. Поставувањето на ова правило има и пошироко значење, во таа смисла што границата над која малолетникот влегува во казненоправната зона треба да е блиска до границата над која тој станува субјект на други права и должности (способност за брак, работна способност итн.). Би постоела голема дискрепанција на правата и должностите кога

малолетникот би ги сметале за субјект на казнено право на некоја прениска возраст, далеку под онаа на која може да остварува други права и должности.

Ќе споменеме неколку различни определувања на старосните граници на земјите низ светот. (Табела 1.)

Табела 1: Старосна граница на земјите низ светот

Држави	Поставена долна старосна граница
Бурма	7 години
Шри Ланка	7 години
Египет	7 години
Индија	7 години
Ирак	7 години
Сирија	7 години
Израел	9 години
Јордан	9 години
Филипини	9 години
Велика Британија	10 години
Турција	11 години
Иран	11 години
Франција	13 години
Полска	13 години
Австрија	14 години
Романија	14 години
Унгарија	14 години
Бугарија	14 години
Норвешка	14 години
Република Македонија	14 години
Данска	15 години
Финска	16 години

Држави	Поставена горна старосна граница
Египет	15 години
Ирак	15 години
Бурма	16 години
Пакистан	16 години
Индија	16 години
Израел	16 години
Австрија	18 години
Унгарија	18 години
Германија	18 години
Холандија	18 години
Данска	18 години
Франција	18 години
Јапонија	20 години
Финска	21 година
Шведска	21 година
Некои држави на САД	21 година

1.4 Важни карактеристики на малолетничкото престапништво

Групите и бандите претставуваат една од најизразените карактеристики на малолетничкото престапништво кои вршат разни кривични дела, кражби, тепачки по улиците, разбојништва и слично. Групното извршување на кривични дела претставува еден од најкарактеристичните феноменолошки белези на малолетничкиот криминалитет. Групното извршување подразбира два или повеќе малолетника во преземање на криминално дејство. Оваа карактеристика е нагласена токму кај малолетниците заради чувството на несигурност како составен сегмент на личноста, потоа поради потребата од поддршка при самото извршување на кривичното дело како и манифестацијата на моќ и сила пред другите негови врсници.

Многу често при групното извршување, позади планот за кражба стои и полнолетно лице, кое што ги организира и им кажува што да прават тие малолетници и како да го извршат делото.

Друга карактеристика на малолетничкото престапништво е рецидивизмот. Тоа е посебна категорија на криминогено однесување, што подразбира повторно извршување на кривични дела од едно лице. Рецидивизмот кај малолетниците е особено изразен во последните години, по што може да се констатира дека криминогеното однесување младите се почесто го прифаќаат како животна определба или свој стил на однесување. Повратот, рецидивот или како што уште се нарекува рецидивизмот е едно од најкомплексните прашања во криминолошката наука. Сите автори кои се занимаваат со проучување на криминалот и малолетничкиот криминалитет се сложни во тоа дека без разлика колкав е процентот на повтор во различните држави, тој расте со огромна брзина и дури со поголем процент од самиот криминалитет воопшто.

Под рецидивизам во кривично-правна смисла се подразбира сторување на кривичнодело од страна на лице кое веќе еднаш е осудено за сторено кривично дело. Ако се земе предвид дека преку половината од вкупниот криминал отпаѓа на повторниците, тогаш станува јасно дека проблемот на повторот спаѓа во редот на оние проблеми и појави што најмногу го преокупираат современиот криминал.

Агресивноста и насилството исто така се едни од карактеристиките на малолетничкото престапништво. Агресијата и насилството како модел и стил на однесување е присутен кај младите кои често се анксиозни, фрустрирани и со многу низок степен на толеранција, што се одразува и во зголемен број на физички напади во поново време меѓу средношколската младина.

Учеството на малолетните сторители во имотните кривични дела е исто така карактеристика на малолетничкото престапништво. Нивното учество е за одбележување во областа на имотните деликти, бидејќи целта им е здобивање со материјална корист. Најголемо е нивното учество во одземање на патнички моторни возила, тешки кражби, разбојништва и сл. Вкупниот процент на дела кои што малолетниците ги сторуваат е најголем за делата од имотниот криминал и бележи постојан пораст.

Епизодноста, минливоста и краткотрајноста во вршењето на деликтите се исто така важни карактеристики на малолетничкото престапништво. Поради тоа треба да се постапува поблаго и попопустливо за делата кои што се во доменот на помалку тешки деликти за да не дојде до етикетање и обележување.

1.5 Формирање на сликата за себе кај адолесцентите

Начинот на кој се формира сликата за себеси и за другите може трајно да влијае на формирање на личноста на адолесцентот. Нивните ставови за себе би можеле да ги групираме во три целини:

- Оние кои кон себе покажуваат негативен став, изразуваат недоверба во своите способности и вредности, недостаток на самопочитување, како последица може да имаат отежнато постигнување на успех.

- Групацијата на малолетници кои се преценуваат, со тоа не си олеснуваат туку само си ја отежнуваат својата адаптација не можејќи да ја усогласат идеалната и реалната слика за себе, од што исто така произлегува неуспех во решавање на животните проблеми.

- Повеќето од малолетниците имаат сè уште неизграден однос кон себе што придонесува за збунетост и конфузија поврзана со личните потенцијали и можности.

Важно е да се напомене дека стабилноста на мислењата и ставовите кај адолсцентите е променлива категорија, која што може да биде подложна на голем број влијанија. Личноста е детерминирана со општи елементи на недозреана психоструктура што е во развој. Психичката нестабилност, пред многуте проблеми и тешкотии во адаптацијата на одредени животни услови, пронаоѓа решение во однесувањето кое изгледа како полесен пат за постигнување на своите цели, а кое има тенденција кон едно од облиците на девијација. Во периодот на таканаречена адолесцентна криза, личноста трага по сопствената идентификација. Адолсцентите, кога се во специфичен стадиум на развој, имаат потреба од пример, авторитет, доверливост, поддршка и помош. Поради специфични услови, најчесто овие работи изостануваат и затоа децата се свртуваат кон улицата наместо кон родителите. Инерцијата и апатијата се појави кои најмногу се изразени кај младите генерации. Очекувањата од нив се многу големи и токму заради тоа тие се наоѓаат во првиот ред на општествени промени. Но, од друга страна одлуките за нивниот живот се донесуваат некаде на друго место, надвор од можноста за влијание врз нив. Затоа, девијантното, деликвентното или т.н. престапничко однесување, кај многумина во почетокот настанува како вид на протест против наметнатите општествени обрасци, но во доцните фази тие прераснуваат и во навика.

Во психолошката литература се дадени мислења дека адолесценцијата претставува младешки период што почнува од 12-13 години, и завршува со созревање - околу 24-25 години. Во тој период личноста се наоѓа во постојана еволуција и под влијание на факторите на наследување и на средината, што младиот човек го прават поразличен од возрасните, заедно со придружните појави кои за возрасниот човек би можеле да се сметаат за патолошки, кај популацијата во оваа возраст се сметаат за нормални. Во пубертетската фаза до шеснаесеттата година, кај личноста се јавуваат значајни органски и морфолошки појави со кои зајакнува физичката конструкција, а постепено се напуштаат детските навики и карактерот постепено се стабилизира. Во

психолошка смисла, се смета дека личноста созрева околу осумнаесеттата година, а зависно од био-психичките и социјалните фактори, процесот на созревање индивидуално може да настане и многу порано, но и многу подоцна.

1.6 Етиологија на малолетничкото престапништво

Етиологијата на малолетничкото престапништво е едно од најинтересните истражувани подрачја во криминологијата. Тоа се должи на тоа што преку одговорите на прашањата поврзани со етиологијата на малолетничкото престапништво можат да се стекнат сознанија за етиологијата на криминалитетот во целина, како и на тесната врска помеѓу малолетничкото престапништво и рецидивизмот. Прашањето за етиологијата на малолетничката деликвенција и криминалитетот е старо колку и самите појави, додека научниот интерес трае од првите зачетоци на овие негативни појави. Поради огромниот број на научници кои што се занимавале со проучување на причините за појава на малолетничкиот криминалитет, имаме огромен број на теориски концепции за криминогените фактори што доведуваат до оваа појава. Во овој труд ќе направиме осврт на некои од нив.

1.6.1 Биолошки теории

Биолошките теории во центарот на своето внимание го ставаат човекот, поради што се означуваат како антрополошки. Исто така тргнуваат од претпоставките дека девијациите се условени од биолошките фактори, поради што се означуваат како биолошки. Ставот од кој тргнува оваа теорија е дека биолошките карактеристики и наследните својства се одлучувачки фактори за девијантно однесување.

Во биолошките теории треба да се напоменат и антрополошките теории како видови на биолошки теории. Најзначаен претставник на антрополошката школа е Чезаре Ламброзо кој се смета за основоположник на биоантрополошката школа. Ламброзо создава теорија за атавистички тип на роден злосторник. Атавизмот претставува појавување на психички и физички особини, кои со еволуцијата се изгубени, но кои влијаат на тоа да човекот

наследувајќи ги, се однесува агресивно. Ламброзо сметал дека криминалитетот е последица на наследни атавистички карактеристики на дамнешни предци. Треба да се напомене дека антрополошките сфаќања за причините на криминалитет се отфрлени како резултат и благодарение на емпириските истражувања. Имено, стигматите на дегенерација кај родениот тип на злосторник од Ламброзо во неговите антрополошки истражувања се пронајдени и кај војници, студенти и кај друга неделиквентна популација на население, речиси во ист процент како и кај деликвентите.

Теориите за наследување на девијантните диспозиции, причините за девијантноста ги наоѓаат во наследните својства на личноста. Така се развиени теории за наследување на нагони за кражби, убиства и слични девијации. Една група која што била предводена од Ницифери го свртува вниманието кон психата на личноста и создава психоконституционален тип на деликвент, кој она што го носи во себе го добива преку наследените особини.

Расната теорија, го објаснува криминалитетот како вродени склоности и наследни диспозиции кај припадници на одредена раса. Иако крајно неиздржлива, оваа теорија има голем број на свои застапници.

Во биолошките теории според својата суштина се вбројуваат и ендокринолошките теории, кои што сметаат дека криминалното поведение е резултат на неправилно работење на ендокрините жлезди. Тука треба да се спомене расната теорија, која го објаснува криминалитетот како вродени склоности кај припадници на одредена раса.

1.6.2 Психолошки теории

Психолошките теории тргнуваат од самата личност и одделните психолошки својства. Психолошките теории го уважуваат дејствувањето на разни психолошки недостатоци и вродени склоности на личноста, како и влијанието на општествената средина.

Многу луѓе интуитивно ги бараат причините за криминогеното однесување во генетските диспозиции, споредувајќи ги децата со нивните родители или со други во блиско сродство. Основната единица на наследните особини е ген, и се

наоѓа во хромозомите. Гените се нанижани во хромозомите, а хромозомите ги има во сите соматски клетки организирани исто така во по два хромозомски низови, кои се спирално поставени. Секој ген е носител на некоја соматска или функционална особина.

Клинефелтеров синдром, како карактеристика на мажите со прекубројни X хромозоми во различни варијанти. Посебен интерес во криминалистичката психологија постои за мажите со прекубројни Y хромозоми. Прекубројноста на Y хромозомите, во криминалистиката се нарекува “хромозом на злосторството”, бидејќи истиот е пронајден кај повеќе извршители на убиства и тешки кривични дела. Класичен Клинефелтеров синдром се карактеризира со евнухоидно однесување, генитална неразвиеност и ментална заостанатост. Овој синдром го има во поголем процент кај деликвентите, од неделиквентите, а кај нив доминираат секундарните деликти, а помал број од нив извршуваат кражби или убиства.

Психоаналитичката теорија поаѓа од тоа дека девијантното однесување е резултат на подсвесните сили. Основоположник е Сигмунд Фројд. Теоријата на Фројд опфаќа три значајни подрачја: склопот на личноста, динамиката на личноста и разојот на личноста.

Личноста претставува склоп на три делови: ТОА-ИД, ЈАС-ЕГО и НАД ЈАС или СУПЕР ЕГО. Сите овие делови имаат посебни функции и однесувањето на личноста е производ на содејство на овие три системи.

ТОА или ИД е резервоар на психичката енергија. Овој дел ја претставува снагата на мотивите и нагоните внатре во човекот. Тоа е биолошка структура во која доминира принципот на задоволство како цел. Задоволството според Фројд, се постигнува на два начина: преку рефлексни активности кои се вродени автоматски (квивање, трепкање), и преку примарни процеси кои претставуваат посложени психички реакции (најдобар пример кај нормалните луѓе е ноќниот сон, за кој Фројд верувал дека претставува исполнување на желбите). Со ЕГО- то диктира принципот на реалноста, со помош на секундарните процеси. Секундарните процеси претставуваат дискриминативноста, помнењето, перцепцијата, мислењето и слично. Главната

задача на ЕГО-то е да најде реален начин за задоволување на ИД-от. ЕГО-то е извршител. Енергијата не ја поседува, туку ја прима од ИД-от, односно “ЕГО-то е разумен слуга на неразумниот господар”, а неразумниот господар е ИД-от кој бара од него да ги задоволи сите потреби. НАД ЈАС или СУПЕР ЕГО е внатрешен претставник на традиционалните вредности на општеството. Главните негови функции се да ги кочи импулсите на ИД-от (особено сексуалните и агресивните), да го убеди ЕГО-то да ги замени реалните цели со морални, да тежнее кон совршенство. Сите три структури делуваат заедно, а генерализирано ИД-от е биолошка структура, ЕГО-то е психолошка структура, а СУПЕР ЕГО –то е социјална структура. Помеѓу енергијата на телото и психичката енергија постои мост, а тој мост е ИД-от и инстинктите. Сите инстинкти ја сочинуваат вкупната количина на енергија која му е на располагање на човекот. Според Фројд, инстинктите можат да се поделат на инстинкти на животот и инстинкти на смртта.

Теоријата на интелигенција била застапувана од Фергусон, Барт и Фаст. Интелигенцијата е еден од најчесто споменуваните фактори за појава на малолетничка деликвенција. Според оваа теорија престапниците најчесто биле недоволно интелигентни лица, кои што не се во состојба да ја сфатат штетноста и тежината на своите постапки. Со истражувањата во тој период се дошло до заклучок дека помеѓу деликвентите има значајно поголем процент со помала интелигенција.

Новите истражувања покажале дека разликата помеѓу интелектуалните способности на малолетните деликвенти и нивните врстници кои што не се деликвенти е мала. Ниското интелектуално ниво може да претставува пречка за образовно напредување, неадекватно проценување на разни животни ситуации, но тоа не може да биде најбитен и единствен фактор за деликвентно однесување. Тоа претставува само еден од многуте услови кои придонесуваат да се појави деликвентно однесување.

Теоријата на фрустрација тргнува од фрустрацијата како битен фактор за предизвикување на девијантно однесување. Агресијата како централна категорија на теоријата на фрустрација се смета за последица на ограниченоста во постигнувањето на некои намери и потреби. Фрустрацијата претставува

психолошка состојба која доаѓа како последица од лишувањето да се оствари некоја сакана цел. Носителите на оваа теорија се Долард и Милер. Голем дел од девијантните однесувања имаат нагласена агресија. Но сепак неприфатливо е гледиштето дека секоја фрустрација води кон агресија затоа што фрустрација може да се манифестира и преку разочараност, или повлекување во себе, чувство на инфериорност и други реакции кои немаат агресивен карактер кон средината. Исто така не секоја агресија е деструктивна, односно некогаш таа може да биде насочена кон постигнување на општествено-прифатливи цели, на општествено прифатлив начин.

1.6.3 Социолошки теории

Теоријата за аномија за прв пат била применета за објаснување на девијантноста од страна на Емил Диркем. Таа била дел од неговата класична студија за самоубиството. Емил Диркем пробувал да разјасни зошто кај луѓето кои што се дел од индустријализираните општества има поголема веројатност од извршување на самоубиство, отколку што е тоа случај кај другите општества. Тоа според него се должи на тоа што во традиционалните општества правилата биле добро познати и широко прифатени. Како што доаѓа до растење кај општеството тоа станува похетерогено и доаѓа до брза општествена промена, па така општествените норми можат да станат нејасни и неприменливи. Тој оваа ситуација ја нарекол аномија, и верувал дека таа е главната причина за самоубиства во индустријализираните земји.

Теоријата на контрола смета дека напнатоста е универзална. Тоа би значело дека секој сака повеќе од она што лесно може да го добие. Според тоа секоја индивидуа има добра причина да биде девијантна. Прашањето е, зошто тогаш огромен број од индивидуите се конформираат. Хирчи смета дека луѓето се конформираат кога имаат обврски со други луѓе и кога се врзани за конвенционалното општество, училиштето и црквата. Одговорот пак на Елиот е дека овие општествени обврски не наградуваат за конвенционалното однесување. Според теоријата на контрола, до девијантно однесување доаѓа тогаш кога слабеат врските на поединците со општеството.

Социолошката теорија на поткултура и контракултура ја застапува Кохен и таа спаѓа во редот на изразено класните теории и ја подвлекува разликата помеѓу културата која што е застапена во пониските општествени групи во однос на општата култура на определено општество. Поради тоа што пониските слоеви неможат да ја прифатат и да се однесуваат во сообразност со глобалната култура на општеството, доаѓа до формирање на деликвентна поткултура или контракултура, каде што носителите пројавуваат агресивност кон носителите на глобалниот систем на културни вредности.

Сите компоненти за настанувањето на деликтот, за криминалното однесувањето на деликвентот, за преземање на казнени и други мерки како реакција на таквото поведение, основите на казнена одговорност на малолетникот се изведуваат од биофизичките, психолошките и интелектуалните, како и од емоционалните карактеристики и способности на малолетникот. Не е случајно што најголемиот дел од истражувањата за етиологијата на малолетничката деликвенција тргнуваат од личноста на малолетникот.

2. Квалитет на живот

2.1 Поим и историски развој

Квалитетот на животот се однесува на благосостојбата на луѓето. Поимот „квалитет на живот“ се дефинира, интерпретира и опишува на различни начини. Поради бројните сложени компоненти кои ги содржи, тешко е на едноставен начин да се дефинира. Тој опфаќа повеќе компоненти. Едни од нив се мерливи (како на пример животниот стандард), други не се мерливи (на пример среќа, слобода, здравје, животна средина, сигурност, образование, општествен живот и сл.). Дефинициите се разликуваат во зависност од тоа дали се говори за квалитет на живот во општ контекст, или за квалитет на живот во одредено општество, одредена група лица, или пак за квалитет на живот на поединецот.

Концептот за квалитет на живот во себе содржи проценка на поединците за позитивните карактеристики во повеќе сфери од нивниот живот. Овие проценки вклучуваат емоционална реакција на индивидуата за животните случувања, чувство на задоволство, расположение, задоволство од работата и персоналните релации (Diener, Suh, Lucas, & Smith, 1999).

Распространето е мислењето дека квалитетот на живот е субјективна категорија која тешко се дефинира и мери. Меѓутоа, постојат повеќе дефиниции за квалитет на живот во општествените науки. Иако не постои согласност за една единствена дефиниција, главниот аспект со кои сите психолози се согласуваат е дека квалитет на живот е субјективната проценка на личноста за нејзините животни околности. Тука е вклучено психофизичкото здравје, функционалноста во дневните активности и работата, економскиот статус и целокупното чувство на благосостојба (Theofilou, 2013).

Квалитетот на животот е центар на интерес за многу истражувачи во изминативе години. Тоа е исто така една од темите која ги продлабочува животите на секое човечко суштество. Историски гледано, дефинициите и мерењата на квалитетот на животот се разликуваат значително. Започнувајќи од сферата на економските истражувања за квалитетот на животот, интересот е проширен кај психолошките и социолошките истражувања.

Во обид да го откријат квалитетот на животот на луѓето, во 50-тите и 60-тите години на минатиот век економистите го поставувале прашањето: „Колку се големи семејните приходи?" или „Дали сте вработени?". Очигледен бил трендот на дефинирање на квалитетот на животот преку т.н. економски пристап. Овој пристап се сметал за објективен и го проценувал квалитетот на животот преку квантитативни мерки и стапки на невработеност (Beesley & Russwurm, 1989).

Како реакција на овој ригиден модел, истражувачите почнале да ги испитуваат субјективните, лични искуства. Тие сметале дека ваквиот пристап е надополнување на пропустот на “објективните” мерки (Andrews & Withey, 1976).

Од друга страна, социолозите не биле заинтересирани за објективните услови на животот и најчесто било поставувано прашањето: „ Дали вашите животни потреби се задоволени? ”.

Во тој период се појавила потребата за поделба на објективни и субјективни компоненти на квалитетот на животот, односно во 1970-тите, се довело до претпоставка дека различни луѓе кои имале еднакви животни околности резултирале со разлики во задоволството. Објективните мерки биле нормативни индикатори, додека субјективните мерки укажувале на разликите на индивидуалците во перцепцијата на реалните услови за живот. Во тоа време, прашањето на психолозите кои што сакале да го истражуваат квалитетот на животот гласело: "Колку сте задоволни со квалитетот на вашиот живот во целина?"

Кризмани и Колесари (1989), го дефинираат квалитетот на животот како субјективна перцепција на сопствениот живот определена од објективните околности во кои човекот живее, карактеристиките на факторите кои влијаат врз перцепцијата на реалноста и животното искуство. Сепак, истражувањата покажуваат дека целта и субјективните фактори не се линеарно поврзани. Во средина на сиромашни социјални услови на живот, подобрувањето на условите ќе ја зголеми субјективната перцепција на задоволството од животот, но понатаму оваа поврзаност се губи (Cummins, 1995).

При опишување на оценките што луѓето ги даваат за својот живот, треба да се имаат во предвид можните термилошки потешкотии. Често се користат термините квалитет на живот, субјективен квалитет на животот, задоволство од животот итн., но се поставува прашањето дали овие синоними се однесуваат на ист концепт.

Сепак, важно е да се спомене дека квалитетот на животот може да биде различно перцепиран од еден до друг субјект, во зависност од инкорпорираниите вредности, културата и општеството (Ubel et al., 2003).

Несогласување се јавува при обидот за операционално дефинирање на терминот квалитет на живот (Bourland et al., 2000; Gill & Feinstein, 1994), бидејќи некои истражувачи сметаат дека квалитетот на животот е поврзан со степенот на функционалност (Lochner et al., 2003), а други го мерат преку субјективната перцепција на поединецот за квалитетот на живот (Eng, Coles, Heimberg, & Safren, 2005).

Операционалното дефинирање на квалитетот на животот е разновидно. Некои истражувачи го насочуваат фокусот кон социјалните или индивидуалните перспективи, додека пак други фиксирано се водат по некои применети теориски модели или академски ориентации. Во многу статии на темата квалитет на живот ја среќаваме оваа поларизираност. Лиу (Liu, 1976) сметал дека има толку дефиниции за квалитет на живот колку што има и луѓе, укажувајќи дека луѓето значајно се разликуваат според нивните приоритети.

Денес е јасно дека квалитетот на животот е целокупната благосостојба која ја сочинуваат објективни индикатори, но исто така голем удел има и субјективната перцепција и евалуација на телото, материјалната, социјалната и емоционалната благосостојба, како и личниот развој.

2.2 Мерење на квалитетот на животот

Во литературата постојат бројни студии за квалитетот на животот кои од различни аспекти различно го опишуваат.

Економистите го проценуваат квалитетот на животот врз основа на општествените производи или економскиот стандард, нутриционистите се залагаат за здрава исхрана како важен поттик за квалитетен живот, а социолозите се занимаваат со општествените односи меѓу различни групи на луѓе. Менаџерите се фокусирани на квалитетот на животот во работната организација во која луѓето се чувствуваат пријатно во работните услови и работните односи. Психолозите и здравствените работници го проучуваат квалитетот на животот од гледна точка на поединецот.

Во еден преглед на литература направен во 2003 година, се појавува податок дека постојат над 1000 инструменти направени за мерење на квалитетот на животот (Ubel, Loewenstein, & Jepson, 2003). Инструментите може да се генерички (кои се обидуваат да измерат повеќе важни аспекти) или специфични (кои се фокусираат на аспекти на здравствениот статус) (Gill et al., 1994).

Генеричките инструменти се наменети за испитување на општата популација и за различни состојби. Специфичните (disease specific) инструменти се конструирани така што имаат тесна популација и точно се знае за која патолошка состојба се користат.

Поделени се во три групи:

1) Првата група е општ прашалник, кој опфаќа повеќе области на квалитетот на животот кој е генерално мултидимензионален. Овој вид на прашалник има најширока примена. Се користи за истражувања на здравствена добросостојба, демографски и интеркултурни разлики во квалитетот на животот. Инструменти од овој вид се: профил на болест (Бергнер, Бобит, Картер и Гилсон, 1981), и прашалникот за квалитетот на здравствените организации (инструментот за квалитет на животот на Светската здравствена организација.)

2) Втората група вклучува инструменти поврзани со голем број на одредени болести развиени за специфична употреба кај пациенти со плунковни заболувања. Некои од нив се дизајнирани за нарушувања поврзани со рак, артритис, дијабетес, хронични болки, итн., Кај пациенти кои страдаат од артритис, квалитетот на животот често се испитува со скалата за мерење на

влијанието на артритисот (скала за мерење на влијанието на артритис, Миенен, Гертман и Мејсон, 1980). Кај пациенти со рак се користи скала на Европската организација за лекување на рак (Европска организација за истражување за третман на рак; Aaronson et al., 1993).

3) Третата група инструменти е мерка за индивидуалните домени на квалитетот на животот, како физичкото функционирање или ментално здравје. Еден пример за овој тип на прашалник е инвентарот за депресија на Бек (Бек, Вард, Менделсон, Mock и Erbaugh 1961).

Субјективната компонента на квалитетот на животот е врзана за секој поединец посебно. Иако не може да се мери директно, перцепцијата се состои од две компоненти: психолошка и физичка.

Психолошкиот аспект вклучува позитивна или негативна емоционална состојба, додека пак физичкиот аспект вклучува задоволување на основни потреби за опстанок на човековото тело.

Квалитетот на животот е дескриптивен поим кој се однесува на емоционалната, социјалната и физичката добросостојба на луѓето, како и нивната способност да бидат во функција за редовно извршување на секојдневните задачи. Тука спаѓаат финансиските средства, здравјето и смислата на животот кои директно влијаат врз квалитетот на животот, емоционалната поддршка и физичката околина, како и влијанието и поддршката од блиските луѓе и одржувањето на блиските меѓусебни односи.

2.3 Поврзаност помеѓу квалитет на живот, благосостојба и животен стандард

Постои тесна врска меѓу поимот квалитет на живот, благосостојба и животен стандард. Поимот квалитет на живот се однесува на благосостојбата на луѓето. Основните детерминатини кои во продолжение ќе бидат прикажани, покажуваат што во суштина го чини квалитетот на живот.

Детерминанти и фактори кој го одразуваат квалитетот на живот, и индикатори кои се користат за да се преставаат овие фактори се:

- 1) Материјална благосостојба, која се изразува преку реален БДП per capita, односно преку паритет на куповната моќ изразена во долари (PPP US\$);
- 2) Здравје, изразено преку очекувано траење на животот;
- 3) Политичка стабилност и безбедност, најчесто овој фактор се изразува преку рејтингот на државата во однос на политичката стабилност и безбедност;
- 4) Општествен живот и животот во семејството;
- 5) Сигурност на работното место, се однесува на стапката на невработеност, висината на платите, можноста за остварување на доход во континуитет;
- 6) Политичка слобода.

Многупати квалитетот на живот се поврзува единствено со животниот стандард, односно со материјалната благосостојба, меѓутоа животниот стандард претставува само една компонента на квалитетот на животот, која во суштина е мерлива преку реалниот БДП per capita. Покрај животниот стандард, постојат и други компоненти на квалитетот на живот кој неможе кванитативно да бидат изразени, а кои се презентирани погоре (здравје, образование, политичка слобода, општествен и семеен живот, сигурност на работата, политичка стабилност и безбедност и многу други). Постојат повеќе мерила на квалитетот на живот на чугето, меѓу кои најчеста примена има индексот на квалитет на живот.

Благосостојбата може да биде третирана во потесна, поширока и најширока смисла. Благосостојбата во потесна смисла од зборот се состои од потрошувачката на материјални добра, духовни добра и услуги од страна на наслението, но само на оние блага кои општеството ги става на бесплатно користење, при што користењето е подеднакво за сите. Во поширока смисла, благосостојбата ја вклучува и потрошувачката која претставува уживање на материјални добра, духовни добра и услуги. Во најширока смисла на зборот благосостојбата го вклучува и уживањето на хуманите и етичките вредности

(социјална еднаквост, лична слобода, меѓучовечки односи, демократија, итн.). Оттука и “државата на благосостојба” може да се дефинира како држава која настојува да постигне благосостојба во сите три претходно споменати аспекти.

Животниот стандард го претставува квантитетот и квалитетот на добрата и услугите кои им се достапни на луѓето, како и начинот на кој тие добра и услуги се дистрибуирани меѓу нив. Поимот животен стандард се однесува на материјалната компонента на квалитетот на живот на луѓето и, во основа, го објаснува најголемиот дел од овој поим. Мерењето на животниот стандард се врши преку неколку мерила, како што се: реалниот доход (БДП) *per capita*, мерилата на доходовната сиромаштија и мерилата на економската нееднаквост. Мерилата од типот: достигнато образование (на пример: стапка на писменост на возрастните и бруто стапка на упис на сите три степени на образование); очекувано траење на живот и достапност на определени добра и услуги (на пример: број на персонални компјутери на 1000 жители, број на корисници на интернет услуги на 1000 жители, и сл.) исто така се користат при мерењето на животниот стандард на луѓето. Реалниот БДП *per capita* е најчесто користено мерило на животниот стандард на луѓето. Тој го мери просечниот животен стандард на луѓето и апроксимативно ја покажува пазарната вредност на финалните добра и услуги кои секој поединец би можел да ги купи во текот на годината, под претпоставка дека постои еднаква дистрибуција на доходот, односно дека секој поединец добива подеднаков дел од создадениот доход (БДП). Реалниот БДП *per capita* се користи и за споредба на нивоата на просечниот животен стандард меѓу земјите. Основен предуслов за тоа е БДП *per capita* да биде искажан во споредливи големини, како на пример, во американски долари, или со помош на т.н. конверзиски фактор - паритет на куповна сила искажан во американски долари. Бидејќи мерењето на животниот стандард најчесто се базира на средни големини (на пример, реален доход *per capita*) не редок е случајот заради посотење изразена нееднаквост во дистрибуцијата на доходот. Методологијата на паритет на куповната сила се базира на хипотезата за т.н. “закон на една цена” според која едно исто добро не може да се продава по различна цена во различни земји. Според тоа, конверзискиот фактор – паритет на куповна сила, искажан во американски долари (PPP US\$), покажува колку парични единици на некоја земја (на

пример. денари) се потребни да се купи исто количество добра и услуги на нејзиниот пазар, колку што може да се купи на америкаскиот пазар, за еден долар. Исто така, квалитетот на живот и животниот стандард може да се измери преку процентуалното учество на есенцијалните трошоци на едно просечно семејство во нивниот домашен буџет. На пример, колкаво процентуално учество има електричната енергија во домашниот буџет на едно просечно семејство или колку изнесува процентуалното учество на нафтените деривати во буџетот на домаќинствата (Kuznens, 1955).

Сиромаштијата преставува еден од најзначаните развојни проблеми, кој е тесно поврзан со квалитетот на живот на луѓето. Најчесто користена дефиниција за сиромаштија, е дефиницијата од Статистичката служба на Европската Унија - Еуростат, која ја дефинира сиромаштијата на следниот начин: како сиромашни се сметаат лицата, домаќинствата и групите лица, чии ресурси (материјални, културни и социјални) се на такво ниво кое ги исклучува од минимално прифатливиот начин на живеење во земјата во која живеат. Сиромаштијата е проблем со кој се соочуваат многу економии во светот, вклучувајќи ја и економијата на нашата држава.

За да се подобри квалитетот на животот, пред се важно е да бидат исполнети сите објективни критериуми според светските стандарди за задоволување на човековите потреби, а потоа да се направи подетален осврт и да се работи на субјективната перцепција за квалитетот на животот и на останатите психолошки компоненти.

3. Емоционална интелигенција

3.1 Историски развој на поимот емоционална интелигенција

Најраните корени на поимот за емоционалната интелигенција (ЕИ) може да се најдат во трудот на Чарлс Дарвин (Charles Darwin) каде што тој зборува за важноста на емоционалните изрази за преживување и секундарната адаптација (Bar-On, R., 2006). Во 1900-тите години иако традиционалната дефиниција за интелигенција ги нагласува когнитивните аспекти како што се меморијата и решавањето на проблеми, неколку влијателни истражувачи во полето на интелигенцијата почнаа да ја согледуваат важноста на некогнитивните аспекти.

Е. Л. Торндајк (E. L. Thorndike), прочуениот психолог кој влијателно ја ширел идејата за IQ во 20-тите и 30-тите години, во прилогот за Harper's Magazin претпоставил дека една од формите на ЕИ, “социјалната” – способноста да се разберат другите и мудро да се реагира во меѓучовечките односи - е посебен вид IQ. Другите психолози во тоа време социјалната интелигенција ја толкувале на ироничен начин сфаќајќи ја како вештина за манипулирање со другите луѓе, вештина со која ги присилувате другите луѓе да го прават тоа што вие го сакате без оглед на нивната желба. Но, ниту една од овие теории не преовладувала кај теоретичарите на IQ, додека пак во 1960 –та година влијателниот учебник со тестовите за интелигенција, социјалната интелигенција ја прогласува за “бескорисна идеја“ (според Големан Д., 1995).

Слично, во 1940 година Дејвид Векслер (David Wechsler) го опишал влијанието на некогнитивните фактори на интелигентното однесување и расправал за тоа дека моделите на интелигенцијата нема да бидат целосни сè додека не ги опишеме адекватно овие фактори.

Во 40-тите и 50-тите години на минатиот век во академската психологија биле доминантни бихејвиористите од кругот на Б. Ф. Скинер (B. F. Skinner) кој мислел дека единствено однесувањето може да се согледа и да се изучува со научна точност. Бихејвиористите го управувале севкупниот внатрешен живот, вклучувајќи ги и емоциите кои им се спротивставувале на научните синџири.

Потоа со доаѓањето на “когнитивната револуција“ во доцните 60-ти, центарот на вниманието во психологијата е насочен кон начинот на кој умот забележува и собира информации, како и природата на интелигенцијата. Но емоциите и понатаму се надвор од кругот на интереси. Меѓу когнитивните психолози било врежано начелото според кое интелигенцијата подразбира ладна и пресметана обработка на податоци (според Големан Д., 1995).

Во 1983 година Гарднер (Howard Gardner) ја претставил идејата за повеќе интелигенции. Во својата книга (Frames of Mind, 1983) тој претпоставува дека не постои единствен, монолитен вид интелигенција кој ќе одлучува за успехот во животот, туку широк спектар на интелигенции со седум основни вариетети. На крајот на тој спектар се наоѓаат двата вида интелигенција кои Гарднер ги нарекува “персонални интелигенции“: интерперсонални способности кои ги наоѓаме кај познатиот терапевт Карл Роџерс (Carl Rogers) или водачот од светски глас Мартин Лутер Кинг; и “интраперсоналната“ дарба која еднаш се појавила во брилијантниот ум на Сигмунд Фројд, или внатрешното задоволство кое се постигнува преку усогласеноста на човековиот живот и неговите најдлабоки чувства. Основниот збор за ваквото толкување на интелигенцијата е повеќекратност: моделот на Гарднер ја надминува врежаната идеја за IQ како единствен, непроменлив фактор.

Гарднеровото сфаќање на повеќезначноста на интелигенцијата продолжува да се шири. Десет години по објавувањето на својата теорија, тој ги дава следниве прикази на персоналните интелигенции:

Интерперсоналната интелигенција е способност да се разберат другите луѓе: што ги мотивира, како работат, на кој начин се остварува соработката со нив;

Интраперсоналната интелигенција е способност за усогласување во внатрешниот живот. Тоа е способност за создавање на веродостоен и неискривен модел на битија и можност таквиот модел да се употреби со цел да се оствари успешен и плодотворен живот.

Саловеј, Гарднеровите персонални интелигенции ги подредува во поширока категорија, проширувајќи ги овие способности во пет основни подрачја (според Големан Д., 1995):

1. *Спознавање на човековите емоции.* Самосвест – препознавање на чувствата во мигот кога се манифестираат – претставува темел на емоционалната интелигенција. Способноста да се контролираат чувствата во секој миг е од особена важност за психолошкото самоспознавање и саморазбирање. Неможноста да ги препознаваме нашите вистински чувства нè доведува до тоа да сме зависни од нив. Луѓето кои се посигурни во своите чувства повешто го водат сопствениот живот и со поголема сигурност донесуваат одлуки, како на пример: со кого ќе стапат во брак, каква професија ќе изберат и др.

2. *Управување на емоциите.* Совладувањето и управувањето на емоциите, со цел да бидат точно избрани е способност која се темели на самосвеста. Луѓето кои ја немаат оваа способност, постојано се борат со чувствата на огорченост и мачнина, додека оние што ја усовршиле многу побргу оздравуваат од животните немири и неуспеси.

3. *Самотивација.* Управувањето на емоциите што води кон одредена цел е подлога за претпазливост, самотивација, совладување на одредена вештина, како и за креативност. Емоционалната самоконтрола и смирување на афектите се основа на секој успех. Постигнувањето на состојба на “смиреност“ овозможува исклучителни остварувања на секое поле.

4. *Препознавање на емоциите кај другите.* Емпатијата е уште една од способностите која е базирана врз човековата самосвест и е основна “човечка вештина“. Емпатичните луѓе се повешти во приспособувањето на речиси невидливите друштвени сигнали со кои се навестува што им е потребно на другите или што сакаат. Емпатијата им овозможува успех во занимањата, како што се: грижа за другите, подучување, трговија и менаџмент.

5. *Умење во одржување на меѓусебни односи.* Ова умење претставува во поголемиот дел вештина за разбирање на туѓите емоции. Луѓето кои ги усовршуваат овие вештини имаат успех во сè што подразбира успешна соработка со другите; тие се “свезди“ во општеството. Секако, луѓето се разликуваат според способностите во секоја од овие области; некои се вешти во совладување на сопствената анксиозност, но истовремено не се во состојба да ја намалат вознемиреноста кај другите.

Од гледна точка на Гарднер традиционалните типови за интелигенција, како што е IQ, не успеваат целосно да ја објаснат когнитивната способност. Па така, иако имињата дадени за концептот варираат, постоело заедничко верување дека на традиционалните дефиниции на интелигенција им недостига способноста целосно да ја објаснат изведбата која произлегува од тоа.

Првата употреба на терминот “Емоционална интелигенција“ најчесто се припишува на Вејн Пејн (Wayne Payne), во неговиот докторат “Студија за емоциите: развивање емоционална интелигенција“ во 1985 година. А во 1966 година терминот емоционална интелигенција се сретнува и во статијата на Барбара Л. (Leuner, B. 1966, Emotional intelligence and emancipation).

Гринспен (Greenspan, 1989) исто така изнел модел на ЕИ, кој е следен од Саловеј и Мајер (Salovey & Mayer, 1990), а потоа и од Големан (Goleman, 1995).

Сè поинтензивни се научните статии, а Bar-On и Parker (2000) ја изработиле и публицирале првата опширна книга за емоционална интелигенција со 22 прилози за теоријата, развојот, мерењето и нејзината примена во семејството, училиштето и на работното место, како и нејзините односи со релевантните конструкти (социјална и практична интелигенција, креативност, алекситимија, емоционална компетентност, емоционална свесност, модели на личноста). И во книгата на Стернберг (Sternberg, 2000) е објавено поглавје за моделите на емоционалната интелигенцијата (Mayer и сор., 2000). Освен тоа, и во литературата за емоциите (Lewis и Haviland - Jones, 2000) се појавуваат статии за емоционална интелигенција (Salovey и сор., 2000). Важно е уште да се напомене книгата Emotional Intelligence: Science & Myth, на тројцата автори Matthews, Zeidner и Roberts (2002), кои што уште од почетокот го прателе развојот на овој конструкт и главно се познати по големиот критички став спрема ЕИ.

Разликата помеѓу ЕИ како карактерна особина и ЕИ како способност била воведена во 2000 година.

3.2 Општи определби и дефинирање на емоционалната интелигенција

Суштината на емоционалната интелигенција (ЕИ) е дејствувањето на амигдалата и меѓусебното дејство на амигдалата и неокортексот. Џозеф Леду (Joseph Le Doux), невролог во Центарот за неврологија при Универзитетот во Њу Јорк, прв ја открил клучната улога на амигдалата во емоционалниот мозок.

Претфронтално лимбичките врски се од суштинско значење за нашиот ментален живот, повеќе од приспособувањето на емоциите; тие се главни управувачи при донесување на најважни одлуки во животот. Но, емоциите можат да го загорзат мислењето.

Визуелниот сигнал прво патува од ретината до таламусот каде што се преведува на мозочен јазик. Поголемиот дел од пораката потоа оди до визуелниот кортекс каде што се анализира и толкува нејзиното значење и се подготвува соодветна реакција; ако одговорот е емоционален, сигналот заминува до амигдалата за да се активираат емоционалните центри. Меѓутоа, помалиот дел на првобитниот сигнал оди право од таламусот до амигдалата, со брза трансмисија, овозможувајќи побрза (иако помалку прецизна) реакција. На тој начин амигдалата може да произведе емоционален одговор пред кортексните центри целосно да регистрираат што се случува. Како што потенцирал Леду: “Не морате точно да знаете што е во прашање за да ја сфатите можната опасност“ (според Големан Д., 1995, стр.50). Невролозите го употребуваат терминот “работна меморија“ за да го означат обемот на внимание при кое умот ги задржува основните податоци за довршување на задачата или проблемот, без оглед дали се во прашање совршени форми на мислење по кои човекот е во потрага при донесување на одредени решенија, или тоа се елементи при финализирање задача на тест (Goleman, D., 1995).

Емоционалната интелигенција е поим кој што во последните 17 години е често споменуван како во психолошката така и во општата јавност. Името, дефиницијата и првото истражување на ЕИ најчесто се врзува за двајцата автори John Mayer и Peter Salovey, кои што со нивната научна методологија го развиле моделот и инструментот за процена на ЕИ.

Конструктот на ЕИ претпоставува дека постојат вистински или само перцепирани разлики во начинот на кој луѓето ги процесираат и употребуваат информациите примени и дадени во афективна состојба. Овој конструкт може да се подели на два дела: пред и после Големан. Така, авторите од првиот член од ЕИ (Salovey & Mayer, 1990) до појавата на книгата на Големан (Goleman, D., 1995) под ист наслов, многу полесно макотрпната научна методологија ја проверувале и развивале конструкт користејќи се со скалата за самопроцена на сопствените способности од доменот на ЕИ. Во текот на разглобувањето, публикувани се околу десет статии за научната психолошка литература, кои се однесуваат на овој конструкт (Davis, 1980; Mayer и сор., 1990; Roger & Najarian, 1989; Salovey & Mayer, 1990).

Емоционалната интелигенција е способност ефикасно да се разберат и управуваат емоциите со цел да се подобри функционирањето на когнитивните процеси и да се олесни донесувањето на одлуки (Zhou, J. & George, J. M., 2003).

ЕИ е и најблиска до концепцијата за кристализираната интелигенција, што значи дека таа се развива во текот на животот и искуството на поединецот (Roberts и сор., 2005.).

Според Мајер, луѓето на разни начини ги следат емоциите и се соочуваат со нив (според Големан Д., 1995). Па, оттука, постојат три типови на луѓе:

Самосвесни. Овие луѓе имаат подобар емоционален живот, бидејќи се свесни што чувствуваат. Сознавањето на емоциите може да им биде основа на другите особини: тие се самостојни и свесни за сопствените ограничувања, имаат добро психичко здравје и животот го гледаат на позитивен начин. Кога се лошо расположени не се опседнати поради тоа и не ги искажуваат своите чувства, а во состојба се многу бргу да го совладаат нерасположението. Накратко, нивната свест им помага да се изборат со чувствата.

Духовно скршени. Овие луѓе често потпаѓаат под влијание на емоциите и тешко можат да ги отргнат од себе, како чувствата да управуваат со нив. Лабилни се и недоволно свесни за сопствените чувства, така што полесно им е да прифаќаат отколку да бараат некој излез. Ретко се обидуваат да го избегнат

лошото расположение чувствувајќи дека немаат контрола над емоционалниот живот. Често се ранливи и скршени без емоционална контрола.

Помирливи. Иако им е јасно што чувствуваат, тие се помируваат со чувствата и ги прифаќаат без желба да ги изменат. Постојат два вида помирливи: едни кои се обично добро расположени и немаат причина да се менуваат; и други кои се лошо расположени, но тоа го прифаќаат со леснотија и не прават ништо да го изменат тоа – на сличен вид наидуваме кај депресивните кои се помирени со очајот.

Една од специфичностите врзана за ЕИ, која што секако придонесува интерес за овој конструкт е претпоставката дека за разлика од IQ, ЕИ може да се развива. Затоа многу автори одбираат да користат други термини кога зборуваат всушност за иста група на вештини и способности, па така во литературата се сретнуваат поими како што се: *емоционален коефициент* (EQ) (на пр. Goleman, 1995), *емоционална писменост* (на пр. Goleman, 1995; Dulewic & Higgs, 2000), *емоционална компетентност* (на пр. Dulewic and Higgs, 2000; Takšić, 1998).

Emmerling и Goleman (2003) тврдат дека поединците без целосно вложување на напор не можат да постигнат зголемување на сопствената ЕИ. Авторите сметаат дека развојот на социјалната и емоционалната компетенција бара обврска и вложување труд во текот на времето, наведувајќи примери од психотерапијата и организациската едукација, каде што систематичните програми даваат доказ за можноста луѓето да ја зголемат својата социоемоционална компетенција.

Според моделот на Даниел Големан (1995), ЕИ се состои од следниве компоненти:

Самосвест: Проучување на самиот себе си и препознавање на сопствените чувства; создавање на речник на чувства; спознавање на врската помеѓу мислите, чувствата и реакциите.

Лично донесување одлуки: Проучување на сопствените постапки и познавање на последиците; да се знае дали мислата или чувството ја

управуваат одлуката; примена на овие сознанија за решавање на проблеми како што се сексот и дрогата.

Управување на чувствата: Да се има увид во “разговорот на самиот со себеси“ за да се сфатат негативните пораки, како што е самоосудувањето; спознавање кое што е подлога на чувствата (т.е. повреденост што предизвикува бес); да се пронајдат начини за да се протолкуваат стравовите и вознемиреноста, бесот и тагата.

Надминување на стресот: Да се сфати важноста на вежбањето, сликовитото опишување и методот на олабавување.

Емпатија: Разбирање на туѓите чувства и грижи, и аспектот на нештата; уважување на разликите во туѓите чувства.

Комуникација: Да се разговара за чувствата со разбирање; да се стане добар слушател и да се поставуваат прашања; да се забележи разликата помеѓу она што некој ќе го направи или ќе го каже и да се изреагира или да се искаже суд за тоа; да се испрати “лична“ порака наместо да се срамиме.

Самооткривање: Да се цени отвореноста и да се изгради доверба во дружењето; да се спознае кога треба да се говори за сопствените чувства.

Проникливост: Препознавање на обрасците во вашиот емоционален живот и дејствување; препознавање на слични обрасци кај другите.

Самоприфаќање: Да се почувствувате горди и да се погледнете себеси во позитивна светлина; да се признаат сопствените предности и слабости; умевање да се направи шега на сопствена сметка.

Лична одговорност: Да се преземе одговорност; да се препознаат последиците од вашите одлуки и реагирања; да се прифатат сопствените расположенија и чувства со ангажирање (т.е. проучување).

Самодоверба: Да се презентираат сопствените грижи и чувства без лутина или пасивност.

Групна динамка: Соработка; да се спознае кога и како да се предводи, а кога да се следи.

Решавање конфликти: Како да се борите чесно со другите деца, родителите, професорите; модел да се победи/освои со преговарачки компромис.

Низ литературата ЕИ е концептирана како когнитивна способност што вклучува обработка на емоциите, во однос на однесувањето и вештините, како и збир на различни квалитети, кои не се коефициент на интелигенција (Mayer, Salovey & Caruso).

Начинот на кој ЕИ е дефинирана како варајабла има директно влијание врз начинот на мерење на индивидуалните разлики (Perez, Petrides & Furnham, 2003).

Според Petrides и Furnham (2001), причините за различни резултати на прашалниците кои мерат иста варијабла, лежат во фактот дека прашалниците за самопроценка мерат бихејвиорални тенденции и самооценети вештини, додека другите ги мерат фактичките способности. Поради ова несогласување помеѓу истражувачите, некои од нив предлагаат ЕИ да биде анализирана од два различни аспекти: ЕИ како способност и ЕИ како лична карактеристика (Petrides & Furnham, 2001; Mikolajczak, Luminet, Leroy & Roy, 2006). И покрај нивните различности, суштината е иста: Интелектуалната интелигенција е важен фактор за социјална адаптација, но не е единствен.

3.3 Модели на ЕИ

Емоционалната интелигенција е концептуализирана со помош на различни модели. Се издвојуваат три најзначајни модели: модел на ЕИ како способност, модел на ЕИ како карактерна црта на личноста и Комбиниран (мешан) модел на ЕИ како способност и карактерна црта на личноста.

Според *моделот на ЕИ како способност*, ЕИ се однесува на низа способности кои се присутни во меѓусебните односи кои ги поседуваат поединците со цел да управуваат со емоциите (Mayer & Salovey, 1990).

Моделот на ЕИ како карактерна црта на личноста подразбира збир на емоционално поврзани себеперцепирачки способности или тенденции лоцирани во пониските нивоа на хиерархијата на личноста (Petrides & Furnham, 2003).

Комбинираниот модел на ЕИ се заснова на моделот на способности, но ги вклучува и другите психолошки атрибути и варијабли на индивидуалните разлики (Goleman, 1995, 1998; Bar-On, 1997).

-Моделот на ЕИ како способност

Концепцијата на Salovey & Mayer (1990) за ЕИ, цели да ја дефинира ЕИ во границите на стандардниот критериум за нова интелигенција. Нивната иницијално – почетна дефиниција на ЕИ била ревизирана во: можност да се перципира емоцијата; да се интегрира емоцијата за да се олесни мислата; да се разберат емоциите; и да се регулираат емоциите за да се поттикне личниот развој.

Моделот базиран на ЕИ како способност ги гледа емоциите како корисни извори на информации кои му помагаат на човекот да се создаде смисла за неговата социјална околина и да може да се справува во неа. Моделот истакнува дека кај индивидуите варира способноста за процесирање на информација од емоционална природа, исто како и нивната способност да го поврзат емоционалното процесирање кон поширока когниција.

ЕИ како способност (или когнитивно - емоционална способност) се однесува на вистинската способност да се перципираат, процесираат и искористат информациите примени и дадени во афектна состојба. Овој конструкт се задржува воглавно во подрачјето на когнитивна способност и треба да се мери преку тестови на максимум-изведба.

Првата дефиниција од овој модел за ЕИ претпоставува дека таа е способност за препознавање на своите и туѓите чувства и емоции, како и употреба на тие информации во размислувањето и однесувањето (Salovey & Mayer, 1990), а моделот за структурата на таквите процеси вклучува:

- процена и изразување на своите и туѓите емоции;
- регулирање на своите и туѓите емоции; и
- употреба на емоциите во адаптивната намена.

Според мислењето на самите автори оваа дефиниција го нагласува само вниманието и регулирањето на емоциите, а занемарено е размислувањето за емоциите и чувствата. Затоа, подоцна тие предлагаат ревидирана дефиниција според која ЕИ е дефинирана како: способност прецизно да се перципираат, вреднуваат и искажуваат емоциите; способност да се искористат емоциите за олеснување на мисловниот процес; способност да се разбере емоцијата и емоционалното значење; и способност да се регулираат емоциите, со што би се постигнал емоционален и интелектуален развој (Mayer, J.D. & Salovey, P., 1997). Овие четири способности се наредени според сложеноста на психичките процеси и започнуваат од едноставните (препознавање и изразување на емоциите) и водат до посложените (свесност, рефлексивност и регулација на емоциите) (Mayer & Salovey, 1997).

Четири типа на способности според овој модел се:

Перцепција на емоциите: способност да се детектираат и дешифрираат емоциите на лица, слики, гласови и културни артефакти – вклучувајќи ја способноста да се идентификуваат и своите емоции.

Користење на емоциите: способност да се искористат емоциите за да се олеснат различните когнитивни активности како што е мислењето и решавањето на проблеми. Емоционално интелигентната личност може целосно да ја искористи способноста да го промени своето расположение со цел најдобро да одговара на задачата која е пред неа.

Разбирање на емоциите: способност да се разбере емоционалниот јазик и да се почитуваат комплицираните врски помеѓу емоциите. На пример, разбирањето на емоциите ја вклучува и способноста да се биде чувствителен на малите промени помеѓу емоциите, и способноста да се препознаат емоциите и да се опишат како тие еволуираат со текот на времето.

Справување со емоциите: способност да се регулираат своите емоции и емоциите на другите. Па така емоционално интелигентната личност може да ги

искористи емоциите, дури и оние негативните и да управува со нив за да ги постигне посакуваните цели.

Моделот на ЕИ како способност бил критикуван од страна на истражувачите заради недостигот на очигледна и предиктивна валидност (Bradberry, T. and Su, L., 2003).

-Моделот на ЕИ како карактерна црта

ЕИ како карактерна особина на личноста (или *самоефикасност*) се однесува на збирот од сопствените емоционални перцепции и диспозиции. Овој конструкт се задржува воглавно во подрачјето на личноста и треба да биде мерен преку прашалници на сопствени изјави.

Моделот на ЕИ како карактерна црта на личноста, подразбира збир на емоционални и себеперципирачки способности или тенденции лоцирани во пониските нивоа на хиерархијата на личноста (Petrides & Furnham, 2003). Оваа дефиниција за ЕИ го опфаќа бихејвиоралното однесување и самоперципираните способности на поединецот кои што може да се измерат со самоизвештаи за самопроценка, за разлика од моделот базиран на способностите кои се однесува на вистинските вештини. Во лаичка смисла, ЕИ како карактерна црта се однесува на индивидуалната себеперцепција на сопствените емоционални способности.

ЕИ како карактерна црта треба да се истражува во областа на личноста. Концептуализацијата доведува до конструкт кој се наоѓа надвор од таксономијата на човековата когнитивна способност.

-Комбинирани (мешани) модели на ЕИ:

Комбинираниот модел ги подразбира не само емоциите, расположението и интелигенцијата, туку и мотивацијата, диспозициите, карактерните црти на личноста (особините), социјалното и адаптивното функционирање и др. Комбинираниот модел на ЕИ има практична и еклектична примена, па затоа најчесто се користи за прогноза на успехот, многупати во организационата пракса.

Моделот претставен од Даниел Големан (Daniel Goleman, 1998) се фокусира на ЕИ како широка низа на некогнитивни способности, компетенции и вештини кои ги подобруваат лидерските особини кај личноста. Моделот на Големан отцртува четири главни конструкти на емоционалната интелигенција:

Самосвест: способност да се читаат своите емоции, да се препознава нивното влијание и да се користи интуицијата при донесувањето одлуки.

Себеуправување: контролирање на своите емоции и импулси за адаптирање на променливите околности.

Социјална свесност: способност да се препознаат и разберат емоциите на другите и да се изреагира соодветно на нив, истовремено и да се разберат социјалните мрежи.

Управување со меѓучовечките односи: способност да се поттикнува развојот на односот со другите, да се влијае на тие односи и да се наоѓа разбирање дури и тогаш кога ќе настане конфликт во меѓучовечките односи.

Големан вклучува збир од емоционални компетенции во секој од аспектите на ЕИ. Емоционалните компетенции не се вродени таленти, туку напротив, тие се стекнати способности на кои може да се работи за да се развиваат, а со тоа да се постигнат подобри перформанси. Големан истакнува дека индивидуите се раѓаат со генерална емоционална интелигенција, која што го одредува потенцијалот за учење на емоционалните компетенции (Boyatzis, R., Goleman, D. & Rhee, K., 2000). Моделот на Големан за ЕИ бил критикуван во истражувачката литература дека е обична популарна (лаичка) психологија (Mayer, Roberts, & Barsade, 2008).

Моделот на Бар-Он (Bar-On, 1997) ЕИ ја дефинира како подрачје на некогнитивен капацитет, компетенција и вештина која влијае на успехот и соочувањето со барањата и притисоците кои доаѓаат од опкружувањето. Бар-Он (2006) ЕИ ја дефинира како загриженост за поединецот ефективно да се разбере себеси и другите; да се создаваат добри односи со другите; и да се адаптираат со непосредната околина и нејзините барања. Тој истакнува дека ЕИ се развива со текот на времето и таа може да биде подобрена со помош на тренинзи, обуки и терапии. Бар-Он (2006) хипотетизира и дека индивидуите со

натпросечен EQ скор генерално се поуспешни при соочувањето со барањата и притисоците кои доаѓаат од опкружувањето. Тој исто така забележува дека недостатокот на ЕИ може да придонесе неуспех и присуство на емоционални проблеми во животот. Според него, проблемите при справувањето во околината се посебно чести помеѓу оние индивидуи кои имале ниски резултати на тестовите за снаоѓање во реални ситуации, во решавањето на проблеми, толеранција на стрес и контролата на импулсивноста.

Генерално, Бар-Он смета дека ЕИ и когнитивната интелигенција подеднакво придонесуваат за генералната интелигенција на личноста, која пак е индикација за потенцијалниот успех во животот. Сепак, изразени се сомнежи во истражувачката литература за овој модел (посебно за валидноста на себеизвештајот/себепроценката како оценка на ЕИ) и во научните кругови е заменета со моделот на ЕИ како карактерна особина (Kluepfer, D.H., 2008).

3.4 Мерење на ЕИ како способност и ЕИ како карактерна црта на личноста

Petrides и сор. (2001, 2009) предложуваат концептуална разлика помеѓу ЕИ како способност и ЕИ како карактерна црта на личноста, базирана на методот на мерење користен за тие да се операционализираат. Поважно е да се разберат ЕИ како способност и ЕИ како карактерна особина како два различни конструкти, разликувани преку соодветните методи на мерење користени за тие да се операционализираат, отколку пак да се разликуваат по доменот на примероци. Дури ако и двата методи се користени за да се проценат потполно истите домени на примероци, резултантните операционализации ќе бидат фундаментално различни.

Мерењето на ЕИ како *способност* е проблематично бидејќи ја наследува субјективната природа на емоционалното искуство која го поткопува напорот да се развијат тест ајтеми покрај тие за когнитивната способност, како што се користат во стандардните IQ тестови. Со други зборови, не е очигледно како да се направат сеопфатни тестови базирани на вистински објективен критериум

кои ќе може да го покрие целиот домен на примероци на конструктот. На пример, голем дел од интраперсоналниот компонент на ЕИ како способност (т.е. тие особини кои се однесуваат на внатрешните човечки емоционални состојби) не е можно да се оцени објективно, бидејќи потребната информација за да се изврши вакво оценување му е позната само на испитаникот. За да се намали овој проблем, тестовите за ЕИ како способност употребуваат оценувачки процедури кои се обидуваат да создадат точно опции помеѓу различните алтернативи. Според генералниот критериум на оценување со мнозинство, одговор на еден ајтем се смета за точен ако е одговорен така од мнозинството на учесници во нормативниот примерок, додека оценувањето според експертското мнозинство се потпира на мнозинство меѓу експертите (за разлика од случајно избраните индивидуи) со цел да се идентификуваат точните одговори. Овие оценувачки процедури имале многу недостатоци и не биле посебно успешни во операционализацијата на сродните конструкти, како социјалната интелигенција. Сепак, тестовите за ЕИ како способност, од кои MSCEIT-от е најпознат, продолжуваат да бидат истражувани и проверувани за нивната валидност.

Мерењето на ЕИ како *карактерна црта на личноста* е поедноставно бидејќи конструктот содржи себеперципирачки и однесувачки диспозиции, кои се компатибилни со субјективната природа на емоциите. Постојат многу мерки за ЕИ како карактерна црта на личноста иако многу од нив погрешно тврдат дека ја оценуваат ЕИ како когнитивна способност. Petrides и Furnham (2001) го претставија првиот систематски изведен домен на примероци на ЕИ како карактерна црта базиран на анализа на “клинестите” модели. Тие идентификуваа 15 домени, кои ја сочинуваат базата на ТЕИ прашалникот: адаптивност, самоувереност, перцепција на емоции, изразување на емоции, справување со емоциите (на другите), регулирање на емоциите, импулсивност, вештини за врски, самодоверба, мотивираност, социјална компетенција, справување со стрес, карактерна емпатија, карактерна среќа и карактерен оптимизам. Аналитичките студии покажале дека збирот на себеперципирачките способности и диспозиции кој го сочинува ЕИ како карактерна црта формира различен композитен конструкт на пониските нивоа

на Eysenckian и пет-факторните тексономии на личноста. Зголемен број на емпирички студии ја поддржале валдноста на овој конструкт.

Така, беше покажано дека ЕИ како карактерна црта на личноста има зголемена валидност во предвидувањето на главните димензии на личноста, бројните критериуми, како што се: депресија, задоволство од животот, справување со стилите. Исто така е забележано дека индивидуите со голема ЕИ како карактерна црта побрзо ги препознаваат емоционалните експреси и се повеќе сензитивни на процедурите кои спроведуваат расположение, за разлика од тие со ниска ЕИ. Сè на сè, ЕИ како карактерна црта на личноста има подобра емпириска поддршка, отколку ЕИ како способност.

Раните трудови на полето на ЕИ не успеваат да ја ценат круциалната улога на мерењето на операционализацијата на конструктот. Поточно фундаменталната разлика помеѓу сопствената изјава и максимум-изведба (*maximum-performance*) останала незабележана, така водејќи кон концептуална конфузија и контрадикторни резултати. Изборот на методот на мерење има директно и значително влијание на операционализациониот процес, а од тука и на емпиричките наоди. Мерењето на ЕИ преку максимум-изведба тестовите нема да ги даде истите резултати како и мерењето преку листа на сопствени изјави, исто како што и мерењето на когнитивната способност преку IQ тестовите нема да ги даде истите резултати како и при мерење преку прашалници на сопствена изјава.

Најчести и најсериозни приговори на конструктот ЕИ се:

- Слабата релијабилност на некои скали за мерење, посебно за посложените особини (управување со емоциите); и

- Не постои единствен точен одговор, посебно кај мерењата со консензус, каде што се поставува прашањето: што е со оние кои се исклучителни па даваат “специфични“ одговори (Roberts и сор., 2001).

Поддржувачите на мислењето дека ЕИ е посебен конструкт, често наведуваат дека токму ЕИ е одговорот на проблемите во класичните тестови за мерење на рационалната интелигенција, како што се:

- Не обрнуваат внимание на реалните животни ситуации;
- Не ги наведуваат сите релевантни информации за пронаоѓање на решението;
- Во нив се признава само едно единствено решение (Sternberg, 2000).

3.5 Разлика помеѓу ЕИ и IQ

Ние поседуваме два ума, едниот ум размислува, додека другиот чувствува. Интелигенцијата нема никакво значење доколку не е во корелација со емоциите. Реакцијата на емоционалниот ум е спротивна на рационалната реакција, но тоа не значи ништо друго, туку дека IQ и ЕИ се одделни способности, а не спротивставени. Како што кажува Сејмур Епстајн, додека рационалниот ум создава логични врски меѓу причините и последиците, емоционалниот не ги прави тие разлики, туку ги поврзува нештата според уочливите сличности.

Големата предност на емоционалниот ум е неговата можност моментално да ги исчитува емоционалните ситуации (тој ми се лути; таа лаже; ова го растажува) овозможувајќи ни со избран суд да ни биде соопштено со кого да бидеме внимателни, кому да му веруваме, кој е нерасположен. Емоционалниот ум е радар за опасност. Опстојува еден цврст аспект на ратиото во однос на рационално – емоционалната контрола над умот: колку чувството е посилено, емоционалниот ум станува поддоминантен, а рационалниот помалку дејствува.

Академската интелигенција не овозможува подготовка за неволјите или можностите кои надоаѓаат со животните промени. Наспроти тоа што високиот IQ не е гаранција за успехот, угледот или животната среќа, нашите училишта и култура се потпираат на академските способности ставајќи ја во сенка ЕИ или низа особини (што некој ги нарекува карактер) кои исто така многу влијаат врз нашата судбина. Емоционалниот живот е предмет кој може да се совлада со повеќе или помалку успех исто како математиката или читањето и вклучува многу способности. Од суштинско значење е вештината на владеењето на овие способности за да се разбере причината поради која едната личност во животот

напредува, додека другата со ист интелект завршува во ќор-сокак: емоционалната дарба е метаспособност кој определува со каков успех ги користиме вештините што ги поседуваме, вклучувајќи го тука и “ладниот“ интелект (Goleman, D., 1995).

Често знаеме да се најдеме себе си во конфликт со некој објект или субјект, да изреагираме импулсивно, а тогаш откако ќе стивнат нештата, дури и во текот на самата реакција, ние се прашуваме: “Зошто го направив ова?“, што претставува знак дека на еден миг рационалниот ум се разбудил, но не и со брзина на емоционалниот ум.

Луѓето со развиени емоционални способности имаат повеќе можности да бидат задоволни и плодотворни во животот и да бидат господари на својот разум кој влијае врз нивната ефикасност, а пак луѓето на кои им недостига контрола на емотивниот живот водат внатрешни борби кои ги онеспособуваат да се посветат на работата и рационално да проценуваат.

Џек Блок (Jack Block), психолог од Калифорнискиот универзитет во Беркли, споредил два теоретски основни типа: луѓе со висок IQ наспроти луѓе со развиени емоционални дарби (според Големан Д., 1995). Блок го употребува терминот “приспособливост на егото“, почесто од “емоционална интелигенција“, но истакнува дека негови главни особености се: самоопределувањето, приспособливост на контролата на импулсот, чувство за сопствената вредност и социјална интелигенција. Бидејќи ова се и основни елементи на ЕИ, приспособливоста на егото може да биде мерка и за ЕИ, слично на резултатите на SAT за IQ. Блок ги анализираше податоците од обемното испитување, испитување на стотина мажи и жени во периодот на адолесценција и во раните дваесетти години, и употребувал статистички методи за да го одреди заемниот однос помеѓу личноста и однесувањето на оние со висок IQ, независно од ЕИ; и на ЕИ, независно од IQ. Тој утврдува дека помеѓу IQ и приспособливоста на егото, постои одвај видлива сличност; тие два поими се независни еден од друг.

Тип со висок IQ (во случајот е исклучена ЕИ) претставува речиси карикатура на интелектуалец, снаодлив во светот на знаењето, но невешт во светот на

интимноста. Психолошките профили според некои црти се разликуваат кај мажите и жените. Тип на маж со висок IQ е насочен кон поширокото поле на интелектуалните занимања и способности. Таков маж е амбициозен и продуктивен, предвидлив и настојчив и не се измачува со субјективни проблеми. Тој може да биде критичен и попустлив, префинет и повлечен, несигурен во сексуалните и сентименталните искуства, бесчувствителен и рамнодушен, емотивно ладен и млак. Наспроти овој тип, мажите со висока ЕИ се стабилни, весели, дружељубиви и отворени, не се подложни на страв и загриженост. Исклучително се верни спрема луѓето и идеите, одговорни се и етични, а во своите врски се полни со разбирање и внимание. Нивниот емоционален живот е богат и разновиден; тие се во согласност сами со себе, со другите како и со општеството во кое живеат.

Жените со висок IQ поседуваат интелектуална самодоверба, вешто ги изразуваат своите мисли; разговараат на интелектуални теми и имаат интерес за голем број интелектуални и естетски области. Исто така, можат да бидат интроспективни, подложни се на анксиозност, на загриженост, и да имаат чувство на вина; се колебаат отворено да го искажат својот бес, иако тоа го прават на индиректен начин. Наспроти овие, емоционално интелигентните жени се говорливи и директни и отворено ги искажуваат своите чувства, имаат добро мислење за себе; за нив животот значи сè. Како и мажите од истиот тип, тие се весели, отворени и своите чувства ги искажуваат на вистинскиот начин (немаат изливи на чувства поради кои подоцна жалат); добро поднесуваат стрес. Нивната социјална инвентивност им овозможува лесно да запознаваат нови луѓе, доволно се во согласност со сопственото битие, и поради тоа се спонтани и отворени за сите сексуални искуства. За разлика од жените со висок IQ, тие ретко се вознемирени, немаат чувство на вина и ретко паѓаат во состојба на безнадежност.

Секако овие портрети се екстремни – кај секој од нас IQ во различна мера се преплетува со ЕИ. Но, сепак преку нив добиваме увид во одвоените човекови особини. Овие претпоставки се претопуваат меѓусебно кога е во прашање нивото на кое се среќаваат когнитивното и емоционалното.

3.6 Емоционална писменост

Да се биде емоционално интелигентен значи да се распознаваат сопствените емоции и емоциите на другите, колку се тие силни и што ги предизвикува. Да се биде емоционално писмен значи да се знае како да се управува со сопствените емоции. Учењето на емоционалната писменост нè учи како се изразуваат чувствата, каде и кога да се изразуваат и како тие влијаат врз другите. Поетски кажано, да се биде емоционален гурман, свесен за текстурата, мирисот и вкусот на емоциите. Успешното усогласено работење на рационалните вештини и емоционалните вештини се подобрува со емоционалната писменост. Емоционално писмените луѓе воспоставуваат добри односи како родител, партнер, колега, другар, учител и љубовник. Да се биде емоционално писмен значи да се биде способен да се управува со емоциите на начин што ја зголемува личната моќ и го подобрува квалитетот на животот за единката и за луѓето околу неа (Стајнер, 2003).

Големан Д. (1995) зборува за превенција во училиштата со цел да се подобри и зголеми емоционалната писменост. Во едно училиште се одржувало курс за емоционална писменост. Големан истакнува дека извршена е низа на објективни проценки од страна на непристрасни набљудувачи, од кои најпозитивни се оние што направиле споредба меѓу учениците од таквите курсеви и учениците кои не ги посетувале, со неопходна оценка за нивното однесување. Со обединување на сите проценки е констатиран видлив прогрес кај децата во совладувањето на емоционалните и социјалните вештини врз основа на нивното однесување во училницата и надвор од неа, како и поради подготвеноста да учат:

Емоционална самосвест:

- напредок во препознавање и именување на чувствата
- разбирање на причините за чувствата
- способност за разликување на чувствата и дејствата

Владеење на емоциите:

- зголемена толеранција на неуспехот и повешто совладување на бесот
- намален број на омаловажувања, тепачки и немири во училницата
- усовршена способност за манифестирање на бесот, без тепачки
- намален број на исклучувања од училиштата
- агресивното и автодеструктивното однесување е во опаѓање
- попозитивно мислење за себеси, училиштето и семејството
- поуспешно совладување на стресот
- намален број на осамени и вознемирени

Ефективно скротување на емоциите:

- поодговорни
- способни да се фокусираат на задачите и да се концентрираат
- помалку импулсивност, повеќе самоконтрола
- подобри резултати на тестовите за успех

Емпатија: читање на емоции:

- повешти да го разберат туѓото мислење
- сочувство и чувствителност во однос на туѓите емоции
- усовршена способност за слушање на другата личност

Одржување на односите:

- повешти во анализата и разбирањето на односите
- поуспешно решавање конфликти и преговарање во текот на недоразбирањето
- повешто ги решаваат проблемите во меѓусебните односи
- со поголема самоверба и поелоквентни во текот на разговорот
- поомилени во друштво; пријателски соработуваат со врсниците

- поомилени се меѓу врсниците
- позаинтересирани и повнимателни спрема другите
- подруштвени и поединствени во рамките на групата
- посклони се да делат, соработуваат и да им бидат од помош на другите
- поотворени се спрема другите

Емоционалната писменост им помага на емоциите да работат *за нас*, наместо *против нас*. Таа ги унапредува човечките меѓусебни врски, овозможува односи меѓу луѓето исполнети со љубов, создава кооперативна клима за работа и дава можност за развивање на чувството на заедништво. Секој може да научи по нешто за своите емоции. Некои луѓе низ процесот на растење се здобиваат со високо ниво на емоционална писменост, меѓутоа малкумина на полето на емоциите се онолку мудри колку што би можеле да бидат (според Стајнер, 2003).

4. Релевантни истражувања

Во овој магистерски труд се наведени релевантни истражувања кои што ја опфаќаат поврзаноста помеѓу концептите квалитет на живот и емоционална интелигенција.

На институтот за психологија при универзитетот во Кувајт во 2017 година, од страна на Dr. Amthal Al-Huwailah спроведено е истражување со цел да се докаже природата на поврзаноста помеѓу квалитетот на животот и емоционалната интелигенција. Истражувањето е спроведено на примерок од 400 студенти, 200 од машки, 200 од женски пол, од кои повеќето биле на возраст од 21 година. Биле вклучени инструменти кои што ја мереле висината на емоционалната интелигенција и висината на квалитетот на животот. Со првата хипотеза се тврдело дека постои статистички значајна поврзаност помеѓу емоционалната интелигенција и квалитетот на животот кај студентите. Со втората хипотеза се тврдело дека постои статистички значајна разлика помеѓу машките и женските студенти во однос на квалитетот на животот, додека пак со третата хипотеза се тврдело дека постои статистички значајна разлика помеѓу

машките и женските студенти во однос на емоционалната интелигенција. Резултатите од истражувањето ги потврдиле поставените хипотези, односно се докажало дека постои статистички значајна поврзаност помеѓу емоционалната интелигенција и квалитетот на живот, како и дека постои статистички значајна разлика кај машките и женските студенти во однос на емоционалната интелигенција и квалитетот на живот.

Во 2016 година од страна на Loghman Ebrahimi и сор. било спроведено истражување за квалитетот на живот и емоционалната интелигенција кај лица со дијабетис тип 2 и кај здрави индивидуи. Истражувањето имало каузално-компаративна цел. Биле вклучени вкупно 160 испитаници, 80 со дијабетис тип 2 и 80 здрави лица. Бил зададен прашалник за квалитетот на животот и прашалник за мерење на емоционалната интелигенција. Резултатите од истражувањето покажале дека постои статистички значајна разлика помеѓу пациентите со дијабетис тип 2 и здравите индивидуи од аспект на квалитет на животот и компонентите на физичкото и менталното здравје. Исто така, докажана е статистички значајна разлика кај емоционалната интелигенција и компонентите на емоционална контрола, емоционална експресија и користење на емоции помеѓу двете групи на пациенти.

Спроведено е истражување за влијанието на емоционалната интелигенција врз квалитетот на живот кај наставници од средни училишта. Истражувањето е спроведено од страна на Ayesha Anjum и Dr. P Swathi. Целта на истражувањето била да се докаже поврзаност помеѓу овие две варијабли. Во истражувањето учествувале 60 наставници од средни училишта на возраст од 20-60 години. Испитаниците биле поделени во две групи, едната група била со висока емоционална интелигенција, а другата со ниска емоционална интелигенција. Бројот на испитаници во двете групи бил 30. Резултатите покажале дека наставниците со ниска емоционална интелигенција, имаат ниска перцепција за квалитетот на животот, додека пак наставниците со висока емоционална интелигенција имаат висока перцепција за квалитетот на животот. Исто така била докажана позитивна корелација помеѓу емоционалната интелигенција и квалитетот на животот.

Од страна на Sundari Arte и Anita Khandagle од универзитетот во Торонто, во 2016 година, било спроведено истражување за врската помеѓу емоционалната интелигенција и квалитетот на животот на факултетите за медицински сестри. Биле вклучени 209 испитанци на возраст помеѓу 21-50 години. Резултатите од ова истражување покажале дека постои статистички значајна поврзаност помеѓу емоционалната интелигенција и квалитетот на живот. Се покажало дека постои статистички значајна поврзаност помеѓу емоционалната интелигенција и демографските варијбли кај индивидуите, како и дека постои статистички значајна разлика во однос на емоционалната интелигенција и полот. Исто така била докажана поврзаност помеѓу квалитетот на живот, полот и семејните приходи.

II МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

1. Предмет на истражувањето

Предметот на ова истражување е утврдување на врската помеѓу двата концепти: квалитет на живот и емоционална интелигенција.

Квалитетот на живот е целокупната благосостојба која ја сочинуваат објективни индикатори, но исто така голема улога има и субјективната перцепција и евалуација на телото, материјалната, социјалната и емоционалната благосостојба на личноста, како и личниот развој.

Емоционалната интелигенција пак е способност ефикасно да се разберат и управуваат емоциите со цел да се подобри функционирањето на когнитивните процеси и да се олесни донесувањето на одлуките. Емоционалната интелигенција е конструкт кој што има капацитет да се развива во текот на животот.

2. Цел на истражувањето

Теоретската цел на овој истражувачки труд е да се понудат информации за теориите на квалитетот на живот и емоционалната интелигенција, односно за објективното и субјективното гледиште на перцепцијата за квалитетот на животот, разгледувано од повеќе аспекти, како и за емоционалната интелигенција, вклучувајќи ги биолошките и срединските фактори за нејзиниот развој.

Апликативните цели се однесуваат на наодите од истражувањето кои треба да покажат дали постои статистички значајна поврзаност помеѓу перцепцијата за квалитетот на живот и емоционалната интелигенција, односно дека со подобрување на квалитетот на животот може да дојде до зголемување и развој на емоционалната интелигенција кај малолетните лица кои манифестирале престапничко однесување.

3. Задачи на истражувањето

Во овој труд се наведени следниве задачи на истражување:

-Да се докаже дали постои поврзаност помеѓу перцепцијата за квалитетот на живот и емоционалната интелигенција кај малолетните лица со манифестирано престапничко однесување.

-Да се докаже дали постои разлика во однос на перцепцијата за квалитетот на живот и изразеноста на емоционалната интелигенција помеѓу лицата од машки и женски пол.

- Да се докаже дали лицата од машки пол имаат повисока перцепција за квалитетот на живот во однос на лицата од женски пол.

- Да се докаже дали лицата од женски пол имаат поголема изразеност на емоционалната интелигенција во однос на лицата од машки пол.

4. Хипотези

Основна хипотеза 1: Со зголемување на перцепцијата за квалитетот на живот се зголемува емоционалната интелигенција кај малолетните лица со манифестирано престапничко однесување.

Основна хипотеза 2: Постои разлика во однос на перцепцијата за квалитетот на живот и изразеноста на емоционалната интелигенција помеѓу лицата од машки и женски пол.

Супхипотеза 2.1: Лицата од машки пол имаат повисока перцепција за квалитетот на живот во однос на лицата од женски пол.

Супхипотеза 2.2: Лицата од женски пол имаат поголема изразеност на емоционалната интелигенција во однос на лицата од машки пол.

5. Варијабли на истражувањето

- *Квалитет на живот*: Квалитетот на живот е квантитативна и независна варијабла. Кризмени и Колесари (1989) го дефинираат квалитетот на животот како субјективна перцепција на сопствениот живот определена од објективните околности во кои човекот живее, карактеристиките на факторите кои влијаат врз перцепцијата на реалноста и животното искуство. Оваа варијабла се мери со прашалник за перцепција на квалитетот на животот конструиран за целите на ова истражување.

- *Емоционалната интелигенција* е квантитативна и зависна варијабла. Дефинирана е како когнитивна способност која вклучува процесирање на емоциите преку однесување и вештини. Индивидуите кои имаат високо ниво на емоционална интелигенција се повеќе во контакт со нивните емоции, па според тоа можат полесно да ги контролираат, изразуваат и регулираат истите. Оваа варијабла се мери со скор на соодветен прашалник за емоционална интелигенција од авторката Радмила Ѓокиќ.

- *Пол*: Квалитативна варијабла, со кој се означува биолошкиот пол, односно биолошката машкост и женскост, во која се вклучени гените кои го детерминираат полот, половите хромозоми, гонадите, сексуалните хормони, внатрешната репродуктивна структура и надворешните гениталии (Мурцева – Шкариќ, 2002).

6. Методи, техники и инструменти на истражувањето

За истражувањето беше користен квантитативниот метод, а заклучоците се изведуваа врз основа на индукција.

Во истражувањето беа применети анкетни листови на кои субјектите ги даваа своите одговори. Беа применети:

1. Анкетен прашалник за перцепција на квалитетот на живот.

- За мерење на *перцепцијата за квалитет на живот* беше користен анкетен прашалник, конструиран за целите на ова истражување. Прашалникот е на македонски јазик, адаптиран на популацијата која се истражуваше.

Содржи вкупно 13 ајтеми во вид на прашања каде што испитаниците на скала од 1-10 го пишуваат својот одговор.

Резултатите од тестот се пресметуваат со собирање на вкупниот скор од дадените одговори и притоа скорот ќе се подели со 13. Така што:

0-0,49 означува ниска перцепција на квалитетот на живот;

4,50-7,49 средна и

7,50-10 висока.

2. Анкетен прашалник за мерење на емоционалната интелигенција.

-За мерење на *емоционалната интелигенција* беше користен прашалник кој што е изработен од Радмила Ѓокич, а преведен и адаптиран на Македонски јазик од страна на Проф. Д-р. Елисавета Сарџоска.

Прашалникот е составен од 42 ајтеми за самопроценка на емоционалната интелигенција, изразени како степен на согласување со дадените искази. Скорот за емоционалната интелигенција на испитаникот е пресметан како збир на селектираните одговори кои се изразени во цифри, како:

1 – потполно точно;

2 – главно точно;

3 – главно неточно; и

4 – потполно неточно.

23 од исказите се инверзни (2, 3, 6, 7, 10, 11, 14, 16, 17, 19, 23, 24, 27, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 42) и тие служат како контрола за одговорите на испитаникот. Одговорите на овие ајтеми се вреднуваат реверзибилно и тоа:

1 добива вредност на 4;

2 добива вредност на 3;

3 добива вредност на 2; и

4 добива вредност на1.

Скорот помеѓу 42 и 80 поени означува *ниска емоционална интелигенција*, скор кој што е помеѓу 81 и 120 поени означува дека испитаникот има *просечна емоционална интелигенција* и скорот кој што се наоѓа помеѓу 121 и 168 поени означува *висока емоционална интелигенција*.

Воедно, резултатите може и подетално да се интерпретираат на тој начин што се сепарирани во три категории, кои го претставуваат самопроценувањето на испитаниците за нивниот однос спрема себе, другите и животот.

1. *Однос кон себе (Интимна емоционална интелигенција).*

Клучни ајтеми се: 1, 4, 5, 8, 10, 11, 12, 18, 20, 25, 31, 34, 39, 41.

2. *Однос кон другите (Социјална емоционална интелигенција).*

Клучни ајтеми се: 6, 9, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 21, 22, 23, 28, 35, 40.

3. *Однос кон животот (Егзистенцијална емоционална интелигенција).*

Клучни ајтеми се: 2, 3, 7, 23, 25, 26, 28, 30, 32, 33, 36, 37, 38, 42.

7. Популација и примерок

Истражувањето опфати примерок од вкупно 110 испитаници. Од машки пол беа вклучени 56 испитаници, додека пак од женски пол 54. Еден дел од испитаниците го сочинуваат ученици од основно училиште во Скопје, на возраст од 12 до 14 години, каде што во соработка со стручниот тим истражувањето беше спроведено во училиштето, додека пак останатиот дел од испитаниците го сочинуваат малолетни лица на возраст од 15 до 17 години. Испитувањето на оваа група испитаници беше овозможено преки мрежа на врсници како и меѓусебни познаници на дел од испитаниците, кои во најголем дел вклучуваа деца од соседството. Процесот на спроведување на истражувањето траеше 3 месеци. Во ова истражување станува збор за комбинација од пригоден и верижен примерок.

Популацијата од која што беше избран примерокот опфати малолетни лица од двата пола кои што манифестирале одредена форма на престапничко однесување, вклучувајќи асоцијално и антисоцијално поведење, меѓу кои најзастапени форми се: физичка пресметка со врсниците, бегање од училиште, бегање од дома, одбивност кон одење на училиште, уништување на ентериерот на училиштето, упатување навреди и погрдни зборови кон наставниците и врсниците, непочитување на авторитет, непочитување на училишните правила, училишен булинг (bullying), манифестирање на агресија и импулсивност, употреба на психотропни супстанции, конзумација на алкохол и помали кражби.

8.Обработка на податоците

Статистичката обработка на податоците беше направена со програмата SPSS-Statistical Package for Social Sciences (статистички пакет за општествени науки). Користени се дескриптивни статистики: аритметичка средина (M), стандардно отстапување (SD), како и Пирсонов коефициент и t-test.

По прибирање на податоците, се пристапи најпрво кон демографска и дескриптивна анализа на податоците, при што се прикажани фреквенциите и процентите на испитаниците, како и најнискиот и највисокиот добиен скор, аритметичката средина и стандардното отстапување. Статистичката значајност на добиената вредност беше определена врз основа на граничната вредност на степените на слобода на ниво на значајност од 00,5 и 00,1. Податоците се претставени процентуално, графички и бројчано.

III АНАЛИЗА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

1. Статистичка обработка на податоците

1.1 Демографски карактеристики на испитаниците

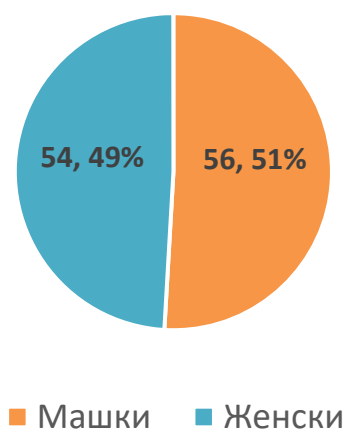
По прибирање на податоците и внес во програма за обработка, се пристапи кон нивна обработка. Најпрво е даден приказот на демографските карактеристики, односно на полот и возраста на испитаниците.

Во однос на полот на испитаниците, од вкупно 110 испитанци кои го сочинуваа истражувачкиот примерок, 56 односно 50,91% се од машки, додека 54 односно 49,09% се од женски пол. Дистрибуцијата на испитаниците според пол е дадена во продолжение во Табела 1.

Табела 1: Пол на испитаниците

Пол	Фреквенција	Процент
Машки	56	50,91%
Женски	54	49,09%
Вкупно	110	100,00%

Пол на испитаниците

Слика 1: Пол на испитаниците

Во однос на возрата на испитаниците се покажа дека најмладиот испитаник имал 12, додека највозрасниот имал 17 години и кај испитаниците од машки и кај испитаниците од женски пол. Кај испитаниците од машки пол средната возраст изнесува $M=14,07$ години со $SD=1.33$, кај испитаниците од женски пол средната возраст изнесува $M=14,20$ години со $SD=1.79$, додека кај вкупниот примерок средната возраст изнесува $M=14,07$ години со $SD=1.33$. Дистрибуцијата на испитаниците според возраст е дадена во продолжение во Табела 2.

Табела 2: Возраст на испитаниците

	Min	Max	M	SD
Машки	12	17	14.07	1.33
Женски	12	17	14.20	1.79
Вкупно	12	17	14.14	1.57

1.2 Демографски статистики на истражуваните варијабли

Во однос на резултатите од зададените прашалници, се направи приказ на основните демографски статистики за двете варијабли кои беа мерени со прашалниците.

Резултатите кои се добија со прашалникот за проценка на **перцепција за квалитетот на живот**, покажаа дека кај машките испитаници највисокиот измерен скор изнесува 9,92, додека пак најнискиот 3,38, аритметичката средина изнесува $M= 8,44$ и $SD=1,46$. Кај испитаниците од женски пол највисокиот измерен скор изнесува 9,90, додека пак најнискиот 2,30, аритметичката средина изнесува $M= 8,06$ и $SD=1,54$. При анализа на целокупниот примерок се покажа дека аритметичката средина изнесува $M= 8.25$ и $SD=1,82$. Дистрибуцијата на оваа варијабла е дадена во продолжение во Табела 3.

Табела 3: Дистрибуција на варијаблата перцепција за квалитетот на живот

	Min	Max	M	SD
Машки	3.38	9.92	8.44	1,46
Женски	2.30	9.90	8,06	1,54
Вкупно	2.30	9.92	8,25	1,82

	Машки		Женски		Вкупно	
	M	SD	M	SD	M	SD
Колку сте (целосно) задоволни од вашиот квалитет на живот	8.50	1.64	8.15	2.18	8.33	1.92
Колку сте задоволни од условите во кои живеете	9.20	1.61	8.17	2.73	8.69	2.28
Колку сте задоволни од условите во кои учите	7.48	2.75	7.48	2.45	7.48	2.59
Колку сте задоволни од материјалната ситуираност на вашите родители/старатели	8.55	2.53	8.41	2.65	8.48	2.58
Колку сте задоволни од начинот на кој го користите слободното време	8.45	2.54	8.02	2.46	8.24	2.50
Колку сте задоволни од вашата здравствена состојба	8.46	2.31	9.15	1.51	8.80	1.98
Колку сте задоволни од начинот на вашата исхрана	8.04	2.59	8.07	2.13	8.05	2.36
Колку сте задоволни од комуникацијата со вашите родители/старатели	8.68	2.27	7.94	2.69	8.32	2.50
Колку сте задоволни од односот на	7.98	2.55	7.63	2.69	7.81	2.61

наставниците кон вас						
Колку сте задоволни од комуникацијата со врсниците и другарчињата	8.84	2.03	7.78	2.79	8.32	2.48
Колку сте задоволни од комуникацијата со стручниот тим (педагог, психолог, социолог) во училиштето	8.95	2.24	7.87	2.89	8.42	2.62
Колку сте задоволни од самите себе	8.29	2.51	8.11	2.75	8.20	2.62
Колку сте задоволни од паричните средства што ви се на располагање	8.27	2.65	8.04	2.45	8.15	2.55
Вкуно	8.44	1,46	8.06	1,54	8.25	1.82

Кај варијаблата перцепција за квалитет на живот, освен анализа на основните дескриптиви, се направи и приказ на категоријата во која спаѓаат секоја од групата на испитаници. При тоа се покажа дека дистрибуцијата е речиси еднаква кај двете групи на испитаници. Процентуалната застапеност на секоја од категориите е дадена во продолжение на Слика 2.

Слика 2: Дистрибуција на варијаблата перцепција за квалитетот на живот

Резултатите кои се добија со прашалникот за проценка на **емоционалната интелигенција**, покажаа дека кај машките испитаници најнискиот измерен скор е 80, највисокиот скор е 122, аритметичката средина изнесува $M=102,71$ и $SD=7,71$. Кај испитаниците од женски пол најнискиот измерен скор е 81, највисокиот скор е 132, аритметичката средина изнесува $M=102,70$ и $SD=8,76$. При анализа на целокупниот примерок се покажа дека најнискиот измерен скор е 80, највисокиот скор е 132, аритметичката средина изнесува $M=102,71$ и $SD=8,20$. Дистрибуцијата на оваа варијабла е дадена во продолжение во Табела 4.

Табела 4: Дистрибуција на варијаблата емоционална интелигенција

	Min	Max	M	SD
Машки	80	122	102.71	7.71
Женски	81	132	102,70	8.76
Вкупно	80	132	102,71	8.20

	Машки		Женски		Вкупно	
	M	SD	M	SD	M	SD
Често се чувствувам тажно, нерасположен/а сум без да знам зошто.	2.84	1.04	2.61	0.98	2.73	1.01
Во состојба сум да се опуштам и потполно да го контролирам сопствениот живот.	1.95	0.77	2.04	0.97	1.99	0.87
Во кино лесно се смеам, плачам и уживам во тоа.	2.50	1.10	2.20	1.02	2.35	1.06
Често ми пречат емоциите во секојдневниот живот.	2.48	1.01	2.48	1.11	2.48	1.06

Кога сум бесен/а кршам предмети или напаѓам луѓе	2.73	1.17	2.83	1.19	2.78	1.18
Лесно откривам кога некој ме лаже.	2.21	1.06	2.22	1.16	2.22	1.10
Знам да уживам во мали животни задоволства.	2.45	1.20	2.15	1.19	2.30	1.20
Емоциите можат да ме направат физички болен.	2.77	1.08	2.83	1.04	2.80	1.06
Моите симпатии и анитпатии се непроменливи, имам проблем да го променам мислењето за луѓето.	2.54	1.06	2.65	1.15	2.59	1.10
Кога нешто ме нервира можам брзо да се смирам.	2.32	1.03	2.17	1.11	2.25	1.07
Кога јавно зборувам не чувствувам никакви физички знаци на трема (тресење на рацете, затреперување на гласот)	2.48	1.04	2.80	1.03	2.64	1.05
Патам од синдромот ``жолта минута``: односно, ако ме нервира нешто, долго не зборувам ништо, а потоа наеднаш ќе експлодирам.	2.75	1.18	2.83	1.04	2.79	1.11
Често сум нерасположен/а.	2.91	1.08	2.83	1.15	2.87	1.11
Ако некој ми прави проблем можам лесно да зборувам со него за тоа.	2.16	0.91	2.52	1.14	2.34	1.04
Како дете често бев каприциозен/а.	2.82	1.05	3.00	1.15	2.91	1.10
Им се допаѓам на луѓето и тоа ме прави популарен/а.	2.30	1.06	2.43	1.14	2.36	1.10
Користам интуиција во своите односи со другите луѓе, ``ги чувствувам`` добрите луѓе.	2.11	0.93	2.00	0.89	2.05	0.91

Лесно се обвинувам себеси.	2.23	1.10	2.22	1.00	2.23	1.05
Луѓето ми се доверуваат самоиницијативно.	1.93	0.93	2.09	0.96	2.01	0.94
Често се случува под влијание на емоциите да работам спротивно на своите интереси.	2.39	0.98	2.59	1.12	2.49	1.06
Кога сум лошо расположен/а ги бркаам сите луѓе од соба.	2.73	1.20	2.81	1.23	2.77	1.21
Тешко прифаќам дури и оправдана критика.	2.82	1.01	2.52	1.14	2.67	1.08
Имам чувство за дипломатија.	2.14	1.07	2.17	1.15	2.15	1.10
Имам потреба да се изразам во уметноста (сликање, музика...) за да чувствувам задоволство од животот.	2.63	1.02	2.37	1.15	2.50	1.09
Кога сум возбуден од некоја добра вест, имам проблем со сонот.	2.59	1.12	2.43	1.14	2.51	1.13
Многу работам, дури и во своето слободно време.	2.52	1.18	2.37	0.96	2.45	1.07
Често се молам и медитирам.	2.48	1.03	2.65	1.20	2.56	1.11
Често имам проблем да кажам ``те сакам``.	2.63	1.14	2.69	1.21	2.65	1.17
Често одам во природа.	2.21	1.09	2.67	1.06	2.44	1.10
Во детството родителите немаа слух за моите емоции.	2.75	1.16	2.74	1.23	2.75	1.19
Можам долго да бидам лут/а на личност која ми направила лошо.	2.57	1.09	2.52	1.11	2.55	1.10
Водам сметка за квалитетот на живеењето.	2.27	1.09	2.19	1.17	2.23	1.12
Прифаќам дека неможе се да се знае, се да се разбере, се да се прифатити ниту кај мене ниту кај другите.	2.09	1.08	2.26	1.05	2.17	1.07

Ако сум тажен/а се обидувам да го подигнам својот морал наместо да се повлечам.	2.27	1.12	2.17	1.09	2.22	1.10
Ако предлагам нешто во група внимателно ме слушат.	2.41	1.19	2.56	1.16	2.48	1.17
Тешко ми е вештачки да покажувам задоволство и лажни емоции како што често може да се види на ТВ емисиите.	2.41	1.09	2.30	1.06	2.35	1.07
Повеќе сакам да читам романи отколку есеи.	2.48	1.19	2.41	1.16	2.45	1.17
Кога се присетувам на убавите спомени повторно доживувам јака емоција.	2.14	1.12	2.11	1.18	2.13	1.14
Потребно ми е време за да сфатам дека сум изнервиран.	2.66	1.08	2.59	1.17	2.63	1.12
Способен/на сум да ги сослушам и разберам гледиштата на своите соговорници, иако со нив не се согласувам.	2.13	1.11	1.96	1.10	2.05	1.10
Понекогаш имам тешкотии да ги разберам сопствените реакции.	2.57	0.95	2.28	1.09	2.43	1.03
При донесување на одлуки имам голема доверба во својата интуиција.	2.34	0.98	2.46	0.93	2.40	0.95
Вкупно	102.7 1	7.71	102,7 0	8.76	102,7 1	8.20

1.3 Тестирање на истражуваните хипотези

По дескриптивната анализа се пристапи кон тестирање на истражуваните хипотези, а резултатите од оваа анализа се дадени во продолжение.

Во однос на **Хипотеза 1**, односно за тврдењето дека **со зголемување на перцепцијата за квалитетот на живот се зголемува емоционалната интелигенција кај малолетните лица со манифестирано престапничко однесување**, со оглед на природата на податоците со кои се мереа двете варијабли, за тестирање на врската помеѓу истите се користеше Пирсонов коефициент на корелација, при што освен кај целата група на испитаници, врската се тестираше засебно кај испитаниците од машки и кај испитаниците од женски пол. Во однос на целокупниот примерок, вредноста на Пирсоновиот коефициент на корелација изнесува $r=0.045$, при што $p=0.63$, $p>0.05$, со што може да се заклучи дека не постои значајна поврзаност помеѓу перцепцијата за квалитетот на живот и емоционалната интелигенција кај малолетните лица со манифестирано престапничко однесување, односно **оваа хипотеза се отфрла**.

Овие наоди се потврдуваат и при засебна анализа на испитаниците од различен пол, а резултатите од тестирање на оваа хипотеза се дадени во продолени во Табела 5,6 и 7.

Табела 5: Корелација помеѓу перцепцијата за квалитетот на живот и емоционалната интелигенција кај целиот примерок на испитаници

	M	SD	R	P	Sig
Квалитет на живот	8,25	1,82	0.045	0,63	p>0.05
Емоционална интелигенција	102,71	8.20			

Табела 6: Корелација помеѓу перцепцијата за квалитетот на животот и емоционалната интелигенција кај испитаници од машки пол

	M	SD	R	P	Sig
Квалитет на живот	8,44	1,46	0.14	0.149	p>0.05
Емоционална интелигенција	102,70	7,71			

Табела 7: Корелација помеѓу перцепцијата за квалитетот на живот и емоционалната интелигенција кај испитаници од женски пол

	M	SD	R	P	Sig
Квалитет на живот	8,06	1,54	-0.0325	0.739	p>0.05
Емоционална интелигенција	102,70	8,76			

Во однос на **Хипотеза 2**, односно за тврдењето дека **постои разлика во однос на перцепцијата за квалитетот на живот и изразеноста на емоционалната интелигенција помеѓу лицата од машки и женски пол**, засебно се анализираа двете субхипотези.

Во однос на **Суб-Хипотеза 2.1**, односно за тврдењето дека **лицата од машки пол имаат повисока перцепција за квалитетот на живот во однос на лицата од женски пол** со оглед на природата на податоците со кои се мереа двете варијабли, за тестирање на разликата помеѓу степенот на перцепција за квалитет на живот помеѓу машките и женските испитаници се користеше t-тест. При тоа се покажа дека $t = 1,31$, при што $p = 0,096$, односно $p > 0,05$, односно се покажа дека не постои значајна разлика во степенот на перцепција за квалитетот на живот помеѓу испитниците од

машки и женски пол. Со ова може да заклучиме дека **оваа хипотеза се отфрла**. Резултатите од тестирање на оваа хипотеза се дадени во продолени во Табела 8.

Табела 8: Разлика во перцепцијата за квалитетот на животот помеѓу испитаници од машки и женски пол

	M	SD	T	P	Sig
Машки	8,44	1,46	1,31	0,096	p>0.05
Женски	8,06	1,54			

Во однос на **Суб-Хипотеза 2.2**, односно за тврдењето дека **лицата од женски пол имаат поголема изразеност на емоционалната интелигенција во однос на лицата од машки пол** со оглед на природата на податоците со кои се мереа двете варијабли, за тестирање на разликата помеѓу степенот на перцепција за квалитетот на живот помеѓу машките и женските испитаници се користеше t-тест. При тоа се покажа дека $t=0,006$, при што $p=0,497$, односно $p > 0,05$, односно се покажа дека не постои значајна разлика во степенот на изразеност на емоционалната интелигенција помеѓу испитниците од машки и женски пол. Со ова може да заклучиме дека **оваа хипотеза се отфрла**. Резултатите од тестирање на оваа хипотеза се дадени во продолени во Табела 9.

Табела 9: Разлика во емоционалната интелигенција помеѓу испитаници од машки и женски пол

	M	SD	T	P	Sig
Машки	102,70	7,71	-0,006	0,497	p>0,05
Женски	102,70	8,76			

1.4 Заклучоци

По извршената демографска обработка на податоци и тестирање на истражуваните хипотези, дојдено е до следните заклучоци:

1. Не постои значајна поврзаност помеѓу перцепцијата за квалитетот на живот и емоционалната интелигенција кај малолетните лица со манифестирано престапничко однесување.

- a. Не постои значајна поврзаност помеѓу перцепцијата за квалитетот на живот и емоционалната интелигенција кај малолетните лица со манифестирано престапничко однесување од машки пол.
- b. Не постои значајна поврзаност помеѓу перцепцијата на квалитетот на живот и емоционалната интелигенција кај малолетните лица со манифестирано престапничко однесување од женски пол.

2. Не постои разлика во однос на перцепцијата за квалитетот на живот и изразеноста на емоционалната интелигенција помеѓу лицата од машки и женски пол.

- a. Не постои разлика во однос на перцепцијата за квалитетот на живот помеѓу лицата од машки и женски пол.
- b. Не постои разлика во однос на изразеноста на емоционалната интелигенција помеѓу лицата од машки и женски пол.

IV ДИСКУСИЈА

Целта на ова истражување беше да се докаже дали постои поврзаност помеѓу перцепцијата за квалитетот на живот и емоционалната интелигенција кај малолетни лица со манифестирано престапничко однесување. На тоа се должеше и првата хипотеза односно претпоставка. Со оглед на релевантните истражувања кои што се спроведни на оваа тема и кои ги поврзуваат овие две варијабли, иако истражувањата се спроведени на друга популација, оттука дојде и идејата за можната поврзаност на овие два концепти кај примерок од популација која што опфаќа малолетни лица со престапничко однесување. Пред се, треба да се тргне од самата природа на варијаблите дека се работи за квантитативни и континуирни варијабли каде што се претпоставува дека со зголемување на едната се зголемува и другата. Но, тука се поставува и прашањето зошто би постоела оваа претпоставка токму за овие две појави? Со оглед на теоретската основа за емоционалната интелигенција и нејзината природа, очигледно е дека станува збор за конструкт кој кај единката може да се развива во текот на животот. Знаејќи дека детството е период кој што е најзначаен за физичкиот и интелектуалниот развој кај секоја личност можеме да ја видиме важноста на квалитетот на животот за развојот на емоционалната интелигенција кај малолетните лица. Важноста на овој вид интелигенција кај луѓето е од огромно значење, на некој начин во голема мера одредува како луѓето се справуваат со емоциите и со решавањето на животните проблеми.

Со оглед на добиените резултати од спроведеното истражување, првата хипотеза, односно дека **со зголемување на перцепцијата за квалитетот на живот се зголемува емоционалната интелигенција кај малолетните лица со манифестирано престапничко однесување** се отфрли. Што значи дека оваа врска во ова истражување не се докажа дека постои. Доколку подетално ги разгледаме резултатите и демографските податоци на испитаниците забележуваме дека процентуално според полот како релевантна варијабла испитаниците се речиси изедначени. Што се однесува до возраста најмладиот испитаник има 12 години, а највозрасниот 17 и кај двата пола. За поголема сигурност, беше испитана и корелацијата помеѓу овие две варијабли при засебна анализа на податоците од

испитаниците од различен пол, со што и кај двата пола корелација не беше најдена. Причината поради која што сметам дека оваа хипотеза како главна претпоставка на ова истражување не се потврди е самиот примерок на испитаници, односно нерепрезентативноста на примерокот. Испитаниците не беа бирани по пат на рандомизација односно случаен избор, најголемиот дел од примерокот беше пригоден, а останатиот дел беше верижен.

Во однос на втората хипотеза дека **постои разлика во однос на перцепцијата за квалитетот на живот и изразеноста на емоционалната интелигенција помеѓу лицата од машки и женски пол** и оваа хипотеза исто така се отфрли. Во однос на **Суб-Хипотеза 2.1**, односно за тврдењето дека **лицата од машки пол имаат повисока перцепција за квалитетот на животот во однос на лицата од женски пол**, со статистичката обработка на податоците се покажа дека и оваа субхипотеза се отфрла, односно дека не постои значајна разлика помеѓу испитаниците од двата пола во однос на варијаблата перцепција за квалитетот на живот. Оваа претпоставка, дека машките лица имаат повисока перцепција за сопствениот квалитет на живот се должеше на претпоставката за давање на социјално пожелни одговори, односно за можната неискреност од страна на лицата од машки пол поради самата општествена стигма во нашето опкружување, односно наметнатата потреба од формирање на слика пред другите луѓе дека машките лица се оние кои што треба да бидат материјално и финансиски постабилни и поситуирани од женските лица.

Во однос на **Суб-Хипотеза 2.2**, за тврдењето дека **лицата од женски пол имаат поголема изразеност на емоционалната интелигенција во однос на лицата од машки пол**, оваа субхипотеза исто така беше отфрлена, односно не беше најдена значајна разлика помеѓу лицата од двата пола во однос на варијаблата емоционална интелигенција, иако голем дел од спроведените истражувања на оваа тема укажуваат на тоа дека лицата од женски пол имаат поразвиена емоционална интелигенција во однос на лицата од машки пол. Така на пример, во горенаведеното истражување на Dr. Amthal Al-Huwailah оваа претпоставка е потврдена, исто така и во истражувањето на S. Katyul и E. Awasthi за половата разлика и

емоционалната интелигенција кај адолсцентите било докажано дека кај лицата од женски пол емоционалната интелигенција е поразвиена. Тоа е всушност само уште еден показател дека емоционалната интелигенција колку ќе се развие, зависи од повеќе фактори меѓу кои се: културолошките фактори, средината во која расте единката, како и непостоењето на потребата за прикривање и потиснување на емоциите и можноста за јавна експресија и зборување за истите.

Претпоставката поради која што сметам дека овие две супхипотези не се потврдија се должи на возраста на испитаниците. Сепак станува збор за лица на возраст од 12 до 17 години каде што општествените наметнувања за претставување на една идеална слика за квалитетот на сопствениот живот пред другите луѓе од страна на машките лица сеуште нема толку големо влијание, како и тоа дека поради самата возраст сеуште не постои разлика во развојот на емоционалната интелигенција која што можеби би се појавила подоцна во адолесценцијата, земајќи го во предвид фактот дека поголем дел од испитаниците беа помлади малолетници.

V КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Алексоски, С. (1997). *Криминална психологија: (Психосоцијалните фактори на престапничкото на младите)*. Штип;

Арнаудовски, Љ. (2007). *Криминологија*. Скопје;

Arsovski,S. (2010). Put od kvaliteta, do kvaliteta zivota. Masinski fakultet. Kragujevac;

Arandelović, M; Milic, I; Ilici, I. *Procena kvaliteta zivota-sadnjasi pristupi*;

Anjum, A; Swati, P. A Study on the Impact of Emotional Intelligence on Quality of Life among Secondary School Teachers. *International Journal of Psychology and Counseling. Volume 7, Number 1 (2017), pp. 1-13*;

Al-Huwailah, A. Quality of Life and Emotional Intelligence in a Sample of Kuwait University Students. *Journal of Education and Practice. Vol.8, No.3*;

Баткоска, Л. (2013). *Криминалистичка психологија*. Охрид;

Бошкович, М. (2006). *Криминологија*. Нови Сад;

Bernstain, A.D; Cassel, E. (2005). *Criminal Behavior*;

Bolen, D.J; Wals, A. (2006). *The Neurobiology of Criminal Behavior: Gene-Brain-Culture Interaction*;

Bar-On, R. (2006). The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). *Psicothema, 18, supl., 13-25*;

Bojanović, R. (1988). *Psihologija megulkuđskih odnosa*. Beograd: Naučna knjiga;

Bašić, J. (2009). *Teorija prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju rizičnih ponašanja djece i mladih*. Školska knjiga, Zagreb;

Bratanić, M. (1993) *Mikropedagogija, interakijsko-komunikacijski aspekt odgoja, Školska knjiga, Zagreb*;

Centri civilnih inicijativa; (2009). Preliminarni izvestaj o stanju indikatora kvaliteta zivota gradjana u opstine Trebinje;

Djendji, M. *Kvalitet zivota kao koncept razresavanja paradoksa razvoja*;

Europsko istraživanje o kvaliteti života. (2003). *Kvalitet zivota I njegova procena*;

- E.U. (2015). *Rastemo zajedno*. Beograd;
- Ekermen, N. (1966). *Psihodinamika porodičnog života*. Grafički zavod, Titograd;
- Ebrahim, L; Masoumi, & cop. Comparing the Quality of Life and Emotional Intelligence among Patients with Psychosomatic Disease (Type 2 Diabetes) and Healthy Individuals. *NeuroQuantology*. Volume 15, Issue 3, Page 12-19;
- Furnham, A., & Petrides, K. V. (2003). Trait emotional intelligence and happiness, *Social Behavior and Personality*, 31, 815-824;
- Gezel, S. *Pozitivna strana utucaja vrsnjaka*;
- Глат, М. *Алкохолизам, злочин и малолетничка деликвенција*. Загреб;
- Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence*. New York: Bantam Books;
- Gardner, H., & Hatch, T. (1989). Multiple Intelligences Go To School: Educational Implications of the Theory of Multiple Intelligences. *Educational Researcher*, 18(8), 4-9;
- Jašovič, Ž. (1991). *Kriminologija maloletničke delikvencije*. Beograd. Naucna knjiga;
- Juric, V. *Unapredivanje kvalitete skole*;
- Киткањ, З. (2013). Престапничко однесување кај малолетните лица. Филозофски факултет, Скопје;
- Кралев, Т. (2004). *Криминологија - Преглед на основните поими*. Скопје;
- Khandagle, A; Apte, S. Assess the Relation between Emotional Intelligence and Quality of Life among the Nursing Faculties. *The International Journal of Indian Psychology*. Volume 3, Issue 3, No. 4;
- Kuznens, S. (1955). *Economic Growth and Income Inequality*, American Economic Review;
- Милутинович, М. (1990). *Криминологија*. Савремена администрација;
- Mayer, J. D., & Salovey, P. (1997). What is emotional intelligence? In P. Salovey & D. J. Sluyter (Eds.), *Emotional development and emotional intelligence: Educational implications*, 3-31. New York: Basic Books;

Mayer, J., Roberts R. & Barsade, S.G. (2008). Human Abilities: Emotional Intelligence. *Annual Review of Psychology*, 59, 507-536;

Мурцева – Шкарик, О. (2002). *Психологија на родот*. Скопје: СОЖМ, Центар за женски студии;

Milojevic, J; Kokic, A; Djkoic, S. *Nova filozofija kvaliteta zivota*;

Martinis. T. (2005). *Percepcija kvalitete zivota*. Filozofski fakultet. Zagreb;

Milivojevic, J; Stojanovic, S. Djordevic, A; *Kvalitet zivota I zadovoljstvo sopstevnim zivotom u celokupnom zivotnom ciklusi coveka*;

Pavolicova, Z. (2016). Understanding the Concept of Life Quality within the Framework of Social Service Provison: Theoretical analysis and a case study;

Roberts, R. D., Zeidner, M. and Matthews, G. (2001). Does emotional intelligence meet traditional standards for an intelligence? Some new data and conclusion. *Emotion*, 1: 196-231;

Petz, B. (1992.) Psihologijski rječnik. Prosveta, Zagreb;

Singer, M; Todorović, M.Lj. (1989). Delikvencija mladi. Zagreb. Globus;

Sternberg, R. (2000). *Handbook of intelligence*. Cambridge: Cambridge. University Press;

Salovey, P. & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality* 9, 185-211; 185-211;

Slauj, L. (2012). *Obektivni I subjektivni pokazatelji u istrazovanju koncepte kvaliteta zivota*. Zagreb;

Тодорович, А. *Узорци малолетничког преступништва*. Институт за криминолошка и криминалистичка истраживања. Београд;

Такмакова, М. В. (2011) *Взаимосвязь девиантного поведения подростков и условий обучения в современной школе*, Москва;

Takšić, V., Mohorik, T., Munjas, R. (2006). *Emocionalna inteligencija: Teorija, operacionalizacija, primjena i povezanost s pozitivnom psihologijom*. Rijeka: Filozofski fakultet;

Thorndike, E. L. (1920). Intelligence and its uses. *Harper's Magazine*, 140, 227-235;

Tanaskovic Z; Martinivic B. (2009). *Indikatori stresa i njiov uticaj na kvalitet zivota zaposlenih*;

Tandon, J. (2003). *Quality of Life*;

UNICEF. *Deca su svima vazni* (praktican vodac);

Bouillet, D., Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*, Školska knjiga, Zagreb;

Wardner, T.B. *Kvalitet za decu, standardi za vanroditeljsku negu dece u Evropi*. Imprint;

Щербакова, С. Н. (2009) Профилактика асоциального поведения учащихся учреждений начального профессионального образования, Нижний Новгород;

VI ПРИЛОЗИ

Анкетен прашалник за перцепција на квалитет на живот

Пополнете ги следните податоци;

Пол: машки/женски (заокружи)

Возраст: _____

Училиште: _____

Со кого живееш ? _____

Оценете колку сте задоволни. Ставете број од 1 до 10;

1 доколку воопшто не сте задоволни;

10 доколку сте најмногу задоволни.

1. Колку сте (целосно) задоволни од вашиот квалитет на живот? _____
2. Колку сте задоволни од условите во кои живеете? _____
3. Колку сте задоволни од условите во кои учите? _____
4. Колку сте задоволни од материјалната ситуираност на вашите родители/старатели? _____
5. Колку сте задоволни од начинот на кој го користите слободното време? _____
6. Колку сте задоволни од вашата здравствена состојба? _____
7. Колку сте задоволни од начинот на вашата исхрана? _____
8. Колку сте задоволни од комуникацијата со вашите родители/старатели? _____
9. Колку сте задоволни од односот на наставниците кон вас? _____
10. Колку сте задоволни од комуникацијата со врсниците и другарчињата? _____
11. Колку сте задоволни од комуникацијата со стручниот тим (педагог, психолог, социолог) во училиштето? _____
12. Колку сте задоволни од самите себе? _____
13. Колку сте задоволни од паричните средства што ви се на располагање? _____

Тест за мерење на емоционална интелигенција

Според вашето мислење и чувствување заокружете го бројот на тврдењето.

1→ потполно точно; 2→ делумно точно; 3→ делумно неточно; 4→ потполно неточно;

1.	Често се чувствувам тажно, нерасположен/а сум без да знам зошто.	1 2 3 4
2.	Во состојба сум да се опуштам и потполно да го контролирам сопствениот живот.	1 2 3 4
3.	Во кино лесно се смеам, плачам и уживам во тоа.	1 2 3 4
4.	Често ми пречат емоциите во секојдневниот живот.	1 2 3 4
5.	Кога сум бесен/а кршам предмети или напаѓам луѓе	1 2 3 4
6.	Лесно откривам кога некој ме лаже.	1 2 3 4
7.	Знам да уживам во мали животни задоволства.	1 2 3 4
8.	Емоциите можат да ме направат физички болен.	1 2 3 4
9.	Моите симпатии и анитпатии се непроменливи, имам проблем да го променам мислењето за луѓето.	1 2 3 4
10.	Кога нешто ме нервира можам брзо да се смирам.	1 2 3 4
11.	Кога јавно зборувам не чувствувам никакви физички знаци на трема (тресење на рацете, затреперување на гласот)	1 2 3 4
12.	Патам од синдромот ``жолта минута``: односно, ако ме нервира нешто, долго не зборувам ништо, а потоа наеднаш ќе експлодирам.	1 2 3 4
13.	Често сум нерасположен/а.	1 2 3 4
14.	Ако некој ми прави проблем можам лесно да зборувам со него за тоа.	1 2 3 4
15.	Како дете често бев каприциозен/а.	1 2 3 4
16.	Им се допаѓам на луѓето и тоа ме прави популарен/а.	1 2 3 4
17.	Користам интуиција во своите односи со другите луѓе, ``ги чувствувам`` добрите луѓе.	1 2 3 4
18.	Лесно се обвинувам себеси.	1 2 3 4
19.	Луѓето ми се доверуваат самоиницијативно.	1 2 3 4

20.	Често се случува под влијание на емоциите да работам спротивно на своите интереси.	1 2 3 4
21.	Кога сум лошо расположен/а ги бркам сите луѓе од соба.	1 2 3 4
22.	Тешко прифаќам дури и оправдана критика.	1 2 3 4
23.	Имам чувство за дипломатија.	1 2 3 4
24.	Имам потреба да се изразам во уметноста (сликање, музика...) за да чувствувам задоволство од животот.	1 2 3 4
25.	Кога сум возбуден од некоја добра вест, имам проблем со сонот.	1 2 3 4
26.	Многу работам, дури и во своето слободно време.	1 2 3 4
27.	Често се молам и медитирам.	1 2 3 4
28.	Често имам проблем да кажам ``те сакам``.	1 2 3 4
29.	Често одам во природа.	1 2 3 4
30.	Во детството родителите немаа слух за моите емоции.	1 2 3 4
31.	Можам долго да бидам лут/а на личност која ми направила лошо.	1 2 3 4
32.	Водам сметка за квалитетот на живеењето.	1 2 3 4
33.	Прифаќам дека неможе се да се знае, се да се разбере, се да се прифати- ниту кај мене ниту кај другите.	1 2 3 4
34.	Ако сум тажен/а се обидувам да го подигнам својот морал наместо да се повлечам.	1 2 3 4
35.	Ако предлагам нешто во група внимателно ме слушат.	1 2 3 4
36.	Тешко ми е вештачки да покажувам задоволство и лажни емоции како што често може да се види на ТВ емисиите.	1 2 3 4
37.	Повеќе сакам да читам романи отколку есеи.	1 2 3 4
38.	Кога се присетувам на убавите спомени повторно доживувам јака емоција.	1 2 3 4
39.	Потребно ми е време за да сфатам дека сум изнервиран.	1 2 3 4
40.	Способен/на сум да ги сослушам и разберам гледиштата на своите соговорници, иако со нив не се согласувам.	1 2 3 4
41.	Понекогаш имам тешкотии да ги разберам сопствените реакции.	1 2 3 4
42.	При донесување на одлуки имам голема доверба во својата интуиција.	1 2 3 4